

ЛІТОПИСНЕ МІСТО ОРГОЩ ТА БОЯРИН ОРГОСТЬ: АНТРОПОТОПОНІМІЧНІ ЕТЮДИ

У статті зроблено спробу проаналізувати наявну на даний час інформацію про переяславського боярина Оргостя, який багато років перебував на службі у князя Володимира Мономаха.

Ключові слова: боярин, Переяславль Руський, Оргость, Оргощ, Володимир Мономах, село Рогоща, Спаська церква-усипальня.

На початку грудня 1158 р. тодішній великий київський (колишній чернігівський) князь Ізяслав Давидович прислав посла до чернігівського князя Святослава Ольговича з вимогою йти допомагати йому у запланованому ним поході на галицького князя Ярослава Володимировича. Ізяслав Давидович вирішив посадити на галицький стіл Івана Ростиславича Берладника. Як пише Л. В. Войтович, «Ізяслав Давидович задумав приборкати Ярослава Володимировича з допомогою князя-ізгоя Івана Ростиславича, представника Васильковичів, який мав більші права на Галич, ніж син Володимирка Володаревича. Після невдалої спроби оволодіти Галичем в 1146 р., колишній звенигородський князь був прийнятий Всеволодом Ольговичем, потім служив послідовно у Святослава Ольговича, Ростислава Мстиславича і Юрія Довгорукого. Союз останнього з Володимирком Володаревичем закінчився трагічно для нещасного ізгоя. Його в оковах повезли з Суздаля в Київ, щоб там передати галицькому князю. Але митрополит Костянтин категорично виступив проти цієї акції. Івана Ростиславича знову повезли у Суздаль. Та по дорозі на конвой несподівано напали дружинники Ізяслава Давидовича. Готуючись до боротьби за Київ, чернігівський князь за всяку ціну хотів розірвати союз Юрія Довгорукого з галицьким князем. Ярослав Володимирович сподівався, що, ставши великим князем, Ізяслав Давидович відмовиться від підтримки колишнього звенигородського князя, а коли цього не сталося – організував коаліцію князів проти нього. В кінці 1157 р. посла Ярослава Осмомисла, волинського князя Мстислава Ізяславича, луцького князя Ярослава Ізяславича, дорогобузького князя Володимира Андрійовича, чернігівського князя Святослава Ольговича, сіверського князя Святослава Всеволодовича, смоленського князя Ростислава Мстиславича, угорського короля та польських князів зажадали видачі ізгоя» [15, с. 341].

Як зазначено у Іпатіївському літописі, Святослав Ольгович не тільки відмовився йти у цей похід, але й відмовляв Ізяслава Давидовича першим розпочинати війну: «Стославъ же Ольговичъ слаше к нему много река ему брате . кому ищещи волости . брату ли или снѣви а добро ти бы ради не починавши переди . аже дѣши хотать на ма поѣхати . а иже поѣдутъ на та с хвалою . а Бѣ будетъ с тобою и æ и моæ снѣвца . Изаславъ же не послуша брата . иде ис Киева . Стославъ же посла по немъ Гевргиæ . Иванови^ч Шакушана брата и постиже и оу Василевѣ . и нача ему молвити . не велить ти братъ починати рати . а всако велить ти са воротити . Изаславъ же съ æростью ѡвѣща ему . вѣдомо ти буди брате всако не ворочюса . оуже есмь пошелъ но се молви Гевргии брату Стославу вже ты самъ идеши ни снѣа пустиши . аже ми Бѣ дасть оуспѣю Галичю . а ты тогда не жалуи на ма . вже са почнешь попользывать . и Щернигова к Новгороду . и пожалиси велми в томъ словѣ . Стославъ вже ему повѣдѣ Гевргии . и ре^ч Стославъ . Гѣ вижъ мое смирение . колико на са поступахъ . не хота крови пролити . хр^стъаньски и ѡщѣны своеæ погубити . взати Черниговъ съ з^ю городъ пустыхъ Моровиескъ . Любескъ . С^оргощъ . Всеволожь . а въ нѣхъ сѣдять псареве же и Половци . а всю волость Черниговскую собою держить и съ своимъ снѣвцемъ . и то ему не досѣти . но велить ми еще и Щернигова поити . а хр^стъ ко мнѣ цѣловаль . æко не подозрѣти подо мною Чернигова никимже вбразомъ . да Бѣ

буди за всимъ и хрѣтъ чѣтъныи . егоже съступаеши ко мнѣ а ѿ брата не лиха хотя тобѣ бороню не ходити . но хотя ти добра и тишины земли Рускыѣ» [29, стб. 499–500].

У перекладі даний текст виглядає так: «Святослав же Ольгович слав до нього [послів] багато [разів], кажучи йому: «Брате! Кому ти домагаєшся волості – чи брату, чи синові? І добре б тобі не починати раті першим. А що ти кажеш: «Збираються на мене поїхати», – то якщо вони пойдуть на тебе з похвальбою, то бог буде з тобою, і я, і мої оба синівці». Але Ізяслав не послухав брата [і] рушив із Києва.

Святослав тим часом послав услід за ним [тисяцького] Георгія Івановича, Шакушаневого брата. І догнав він його в [городі] Василеві, і став йому мовити: «Не велить тобі брат починати раті, а всіляко велить тобі вернутися». Ізяслав же з люттю відповів йому: «Відомо хай тобі буде, брате: я нізащо не вернуся, коли вже пішов. І се скажи, Георгію, братові Святославу: «Якщо ти сам [не] ідеш, ні сина [не] пошлеш, а мені бог дасть, [що] я добуду Галич, то ти тоді не жалкуй на мене, коли поповзеш із Чернігова до Новгороду!»

І вельми пожалівся Святослав на це слово, яке йому повідав Георгій, і сказав Святослав: «Господи! Поглянь на моє смирення! Скільки я поступався, не хочачи крові пролити християнської і отчини своєї погубити, [щоб] узяти Чернігів із сімома городами пустими, Моравійськ, Любеч, Оргощ, Всеволож,— адже в них сидять псарі лише та половці! А всю волость Чернігівську він сам держить із своїм синівцем. І того йому не досить, а велить він мені іще з Чернігова піти, хоча хреста мені цілував, що не позаздриться забрати од мене Чернігів ніяким чином. Нехай бог усе розсудить і хрест чесний, що од нього ти мені одступаєш. Бо я, брате, не лиха тобі хочачи, бороню – не ходити, а хочачи тобі добра і спокою землі Руській» (тут і далі по тексту переклад і вставки-реконструкції Іпатіївського літопису Л. Є. Махновця) [46, с. 274].

Коментуючи наведений вище фрагмент літопису, В. В. Мавродін відзначав: «Попытки Святослава Ольговича отговорить Изяслава от этой авантюры не увенчались успехом, причем Изяслав даже припугнул его перспективой снова очутиться в Новгород-Северске. Интересен ответ Святослава. Он указывает, что владеет только Черниговом, десятью опустевшими городами, в том числе Моравийском, Оргощем, Любечем и Всеволожем, в которых живут «псаревы же и половцы». Города Черниговщины запустели. Вряд ли, конечно, действительно в них жили одни псары да половцы, осевшие на землю в Черниговщине и превратившиеся в данников князя. Князь жалуется, а следовательно, преувеличивает. Тем не менее в его словах звучит и правда, так как постоянные княжеские усобицы, сопровождающиеся разорением и сожжением городов и сел, уничтожением пашен, садов, огородов, истреблением и пленением населения, не могли не вызывать запустения целых областей» [48, с. 304].

Дану думку продовжив А. М. Насонов: «Но существовала территория, непосредственно подчиненная черниговскому столу. Пределы этой территории хорошо обозначены в летописном рассказе под 1159 г. Новгород-Северским владеет Святослав Владимирович, а Черниговом – Святослав Ольгович. Что же принадлежало непосредственно к владениям последнего? Оказывается, семь городов, из которых названы четыре – Моравийск, Любеч, Оргощ и Всеволож. Это города, лежавшие к северо-западу, юго-западу и юго-востоку от Чернигова. Можно догадываться, какие остальные три города он разумел: это Уненеж, Белавежа и Бахмач.

Обращаем внимание, что, несмотря на сильное разорение городов этих от половцев <...>, эти владения черниговских князей частично и в то время представляли собою богатыише места. Около Любеча – «вся жизнь» черниговских князей, как прямо говорил Изяслав: «идеже их есть вся жизнь». И не только около Любеча. От Ольгова поля под Черниговом до Боловаса, лежавшего в 6 км к западу от Чернигова, тянулись «села» – «жизнь их вся». Села тянулись и в северо-западном направлении от Ольгова поля к Любечу Когда Святослав говорил, что ему пришлось взять «Чернигов с 7-ю город пустых», он прибеднялся. Хотя он владеет «пустыми» городами, но, оказывается, променять Чернигов на Новгород-Северский (чем угрожает ему Изяслав) он все же не хочет. Он только жалуется, что в новгород-

северской доле Черниговской волости фактически распоряжается сам Изяслав из Киева со своим «сыновцем», новгород-северским князем» [51, с. 59].

Коли Святослав Ольгович у своєму зверненні до Бога скаржився на Ізяслава Давидовича, то він, схоже, не кривив душею – не надто й перебільшував «пустоту» названих у попередньому фрагменті літопису міст Чернігівської землі. Адже саме ця місцевість у кінці зими 1147 – на початку 1148 р. була спустошена військами великого київського князя Ізяслава Мстиславича, про що згадано у Іпатіївському літописі: «В лѣтѣ #̅ н̅с̅ . [6656 (1148)] Пакы поиде Изаславъ к Черниговоу . скоупа силоу свою . и посла поѧ полкъ оу стрѧе своего Вячеслава из Оугоръ приведе полкы в помочь собѣ . и Володимерьскіи полкъ приведе и скоупа вси свои полкы . Берендѣе и поиде к Черниговоу . и прише^д ста на Олговѣ поли . и тоу стоѧша . г̅ днѣи и не смѣша и Щернигова выти противоу Изаславоу Стославъ Олговичъ . и Изаславъ и Володимиръ Дѣдвича и Всеволодичъ Стославъ Изаславъ же то стоѧ и пожже вса села и^х вли и до Боловоса . нача Изаславъ молвити . се есмь села и^х пожгли вса . и жизнь и^х всю . и вни к намъ не выидоуть . а поидемъ к Любчю . идеже и^х есть вса жизнь . и тако Изаславъ вдоумавъ поиде к Любчю . идоша же до Любча . ѣднѣи и ста Изаславъ оу Любча» [29, стб. 360–361].

Переклад: «У РІК 6656 [1148]. Знову пішов Ізяслав до Чернігова. Зібравши силу свою, він послав [посла] і взяв полк у стрія свого Вячеслава [Володимировича], і з Угрів привів полки собі в поміч, і володимирський полк привів.

І, зібравши всі свої війська [і] берендіїв, рушив він до Чернігова, і, прийшовши, став на Ольговім полі. І тут стояли вони три дні, і не одважилися з Чернігова вийти супроти Ізяслава Святослав Ольгович, і Ізяслав та Володимир Давидовичі, і Всеволодович Святослав. Ізяслав же, тут стоячи, попалив усі села їх, аж до [ріки] Боловоса. І став Ізяслав говорити: «Осе ми села їхні усі попалили есмо і добро їх усе. А [якщо] вони до нас не вийдуть, то підемо до Любеча, де ото є все їхнє добро».

І тоді Ізяслав, нарадившись, пішов до [города] Любеча. Ішли ж вони до Любеча п'ять днів, і став Ізяслав коло Любеча» [46, с. 217].

Отже дійсно, навіть через десять років після описаних вище подій, життєдіяльність у цих «містах» сяк-так підтримувалася лише за рахунок княжих слуг – псарів та половців.

Серед названих у першому фрагменті літопису чернігівських міст, які Ізяслав Давидович дав Святославу Ольговичу на додачу до Чернігова, увагу дослідників уже давно привернув «город» *Оргош*. Як і мало би статися, спочатку на нього звернули увагу історики, а вже потім й археологи. Однак, якщо перші з них (М. С. Арцибашев) інколи безпорадно констатували, що «...Оргища мы не знаем» [3, с. 163, прим. 1020] або (М. П. Погодін) пов'язували його з Оржицею біля Прилук [55, с. 242], то археологи досить швидко вказали на існування одного давнього городища.

Ще 1786 р. (опубліковано 1851 р.) О. Ф. Шафонський писав про земляні городища околиць Чернігова: «Между знаменитыми урочищами, доказывающими в древности бывшие военные происшествия, во многих местах находятся разной величины насыпные могилы и курганы; сверх того в 10 местах находятся земляные городки, городищами называемые, а именно: <...> 6. В селе Рогоще; о сем городке в народе сохраняется словесное предание, что будто в нем какая-то княгиня Агата жила» [69, с. 234].

Згідно зі «Списком наявних у Малоросійській губернії селищ, із зазначенням, в яких вони містяться повітах і скільки в кожному чоловічої статі, що сплачують податки» (1799–1801 рр.), у Чернігівському повіті розміщувалося с. Рагоща, де налічувалося 106 душ чоловічої статі [54, с. 130].

М. П. Барсов у роботі «Географический словарь Русской земли», локалізуючи літописний топонім «Оргош» та посилаючись на М. І. Надеждіна та К. О. Неволіна, відзначив: «Оргище (Оргожь) гор. в Черниговской обл.

Над. и Нев. указывают на Рогощу сел. в 18 в. от Чернигова в верховьях р. Белоуса и на Оржище сел. Прилуцкого у. Полтавской губ. в 42 в. от у. г. на Ю. 3.» [4, с. 154].

Філарет (Гумілевський), автор «Историко-статистического описания Черниговской епархии» (кн. 5), надрукованого у Чернігові 1874 р., зазначав: «Как близость Оргоща к Чернигову и Любечу, так сходство Оргоща с Рогощею заставляют признать Оргощ в Рогоще. К тому же в Рогоще есть «городок», где по народному рассказу жила какая-то княгиня, а в 4 вер. в дер. Гущине другой городок, но более поздний по виду. Еще одно обстоятельство: князь жалуется, что Оргощ и Любеск – опустелые города; а по летописи знаем, что кн. Изяслав в 1148 г. опустошил места от Белоуса до Любеча, след. пустой Оргощ опять на том месте, где Рогоща, на дороге от Белоуса к Любечу» [63, с. 142].

У продовження теми названий автор навів у своїй публікації тексти двох дуже цікавих документів, які стосуються с. Рогощі та датуються XVII ст., але спираються на більш давні документи XVI ст. У першому з них вказано: «Владислав четвертый, милостию Божиею король польский – даем знать сим письмом нашим всякому, кому знать нужно: землянин наш любецкой Лукаш с братьями своими просил, дабы мы утвердили право данное кор. Августом, предком нашим (1548–1572 г.) на имущество находящееся в округе любецком, на грунт Селищанский и Химинщизний (Chiminszczyne) и утвержденное святой памяти отцом нашим, для спокойнаго владения всеми его принадлежностями. Снисходя покорной просьбе их, утверждаем сим листом нашим при упомянутых грунтах со всеми их принадлежностями – землями, пашнями, борами, лесами, сенокосами, пасаками, реками, озерами, звериными и рыбными ловлями и вообще со всеми выгодами, также как с вольным курением горелки; пива и меда, как для своей potrzeby, так и для продажи...» [63, с. 143].

У другому документі – універсалі від 5 вересня 1660 р. – зазначено: «Василь Степанович Балдаковский казак полку черниговскаго, показувал нам право польское 1583 року мар. 11 за рукою Миколая Лосятинского, державца любецкого и других руками наданное, же грунта рогосские еще за держави полской разграничуются помеж Сибережа и Хмельницею и отцу его грунта рогосские доставшия» [63, с. 143].

Порівнявши ці документи, Філарет Гумілевський прийшов до висновку: «Не трудно заметить, что селищем в грамоте короля называется соседняя с Хмельницею Рогоща, где как сказали мы, есть городище, и которая прямо наименовывается в универсале» [63, с. 143–144].

Археолог Д. Я. Самоквасов у роботі «Древние города России. Историко-юридическое исследование» (1873), характеризуючи це ж саме городище у додатку до роботи, коротко писав: «Городок в Халявинской волости, в селе Рогоще, на берегу реки Белоуса. Круглый, окопан рвом» [58, с. 22 прилож.]. Через тридцять років, у праці Д. Я. Самоквасова «Северянская земля и северяне по городищам и могилам», цей короткий текст буде повністю продубльовано [59, с. 104].

Певну цікавість для нашої теми становить реферат М. О. Константиновича «О курганах Черниговского уезда», надрукований в «Трудах» III Археологічного з'їзду. У ньому автор дав узагальнену характеристику курганів саме тієї місцевості, яку ми розглядаємо. Він писав: «Курганы, находящиеся в Черниговском уезде представляют земляные насыпи, имеющие в основании круг и настолько овальные в вертикальном разрезе, насколько может естественно принять такую форму земля, насыпанная кучей. Мне известен один только курган (в большой группе возле дер. Табаевки) имеющий в основании сильно вытянутый овал, а не круг. <...>

Замечательно, что курганы не имеют никаких характеристических названий и с ними народ не связывает никаких других преданий, кроме общераспространенных преданий о кладах и искаженных рассказов о событиях не весьма далекого прошлого; так напр. о курганах близ дер. Табаевки рассказывают теперь, что там жила княжна Катерина; во время составления «Описания Черниговского наместничества» Шафонского (в XVIII веке) указывали там место жительства княжны Агаты; а в XVII веке той местностью действительно владела княжна Агата Котурницкая. Отсутствие преданий, по моему мнению, служит еще одним доказательством того, что курганы относятся к тому отдаленному времени, с которым у народа утратилась даже легендарная связь. <...> Возле дер. Табаевки значительная группа больших курганов расположена на довольно высокой местности, склоняющейся к самому берегу рек Белоуса и

Свишни, а на берегу первой здесь же находится городок в местности вполне низкой» [41, с. 181–184].

1884 р. О. М. Лазаревський видав друком працю під назвою «Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей». Найціннішою частиною цього архіву є 28 документів (гетьманських універсалів та королівських льгот) на володіння містечками та селами, серед яких є і документи на володіння землями с. Рогоща: «Записка половины XVIII в., о происхождении Сулим и о службе генерального хоружаго Ивана Сулимы и сына его – Переяславскаго полковника Семена Сулимы» [60, с. 4–8]; «Грамота короля Яна Казимира Федору Сулиме, на с. Рогощу, воеводства Черниговскаго. 1659 г., 30 мая» (польською мовою) [60, с. 14–15]; «Письмо Семена Ивановича Сулимы к сыновьям Семену и Акиму, между прочим с просьбою – хлопотать о получении грамоты (на дворянство?) и о том – нельзя ли начать «хождение» о возвращении имений, данных Федору Сулиме (деду) Яном Казимиром. 1763 г., 20 октября» [60, с. 99–101].

У статті «Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губернии», надрукованій у неофіційній частині «Чернігівських губернських відомостей» (№ 729 від 6 березня 1896 р.) її автор вказував, що с. Рогоща на р. Білоус при поляках відносилося до Любеча й у 1587 р. перебувало у власності княгині Агати Котурвицької (очевидно, саме ця «княгиня Агата» мається на увазі у місцевих переказах, зафіксованих у останній чверті XVIII ст. О. Ф. Шафонським). Далі автор статті зазначив, що чернігівський вїйт Ягелович, якого у 1680 р. запитували у канцелярії міській Чернігівській про власників с. Рогощі, розповів: «Еще перед войной Хмельницкого Богдана за сколько годов пан Оранский, подсудок земский Черниговский, держачи село Рогосчу над рекою Белоусом, межи селом Рыжиками и селом Ямисчами, через Белоус, вгронте Мишуковской, Броневечивны у Мишка частку прикупил до село Рогощи; также как Вавринец Ксарецкий, подвоевода городской Черниговский, у том же кгрунте Мишуковичовны в острове Бровечивни часточку купил. Той грунт Мишуковский между четырьмя братьями Мишуками поделеный был; которую куплю пан подвоевода Черниговский дал».

Подальша історія села викладена у статті таким чином. У часи «війни Хмельницького» с. Рогоща належало шляхтичу Семену Болдаковському, за сином якого Василем, козаком полку Чернігівського, воно було затверджене універсалом Юрія Хмельницького. У цей же самий час (у травні 1659 р.) була видана грамота короля Яна Казимира Федору Сулимі на це саме село, хоч вона вже ніякої юридичної сили не мала. Федір Сулима пізніше ніяких прав на Рогощу не заявляв, але в королівській грамоті є цікаві свідчення про її попередніх власників: «Село Рогоща, альбо Городище, над рекою Белоусом, в воеводстве Черниговском лежащая, осталось по смерти безпотомного Якуба Оранского, подсудка Черниговского, и отдается Сулиме, как в награду за его службу, по ходатайству Выговского, так и потому, что на Рогощу Сулима и право по отцу своему бывшему денному владельцу этого имения, отыскивает».

Далі автор статті зауважив: «Из этой грамоты видно, что по показанию Федора Сулимы, Рогоща в начале XVII века принадлежала его отцу (известному разорителю Кодака, Ивану Сулиме), и что Рогоща вначале называлась Городищем, т. е., что Рогоща представляет собою древнее поселение, обращающееся затем вследствие разорений, в городище. Впрочем показание Федора Сулимы о том, что Рогоща принадлежала его отцу, едва ли верно, так как в начале XVII века, когда жил Иван Сулима (казнен в Варшаве в 1635 г.), Рогоща, как кажется существовала только в виде «городища». Но около Рогощи Сулимы действительно имели земли, но только почти веком раньше, на что указывает урочище «Сулимовщина», упоминаемое в акте 1587 года, в котором описаны границы тогдашней Рогощи: «почавши от замку в оном селе Рьгоще находилась поуз речку Белоус до речки Сибережи, а тою рекою вгору до потока поза Осушину в ту реку Сибережку упадающего с польов, и оттудова в гору, потом и ловами по-узь Сулимовщину аж до грунтов Хмельницких в глубокий ручей Хмельницкий, что ныне речка Хмельничка, а этим ручаем аж в речку Белоус, а понад тою речкою аж до онога замку».

Закінчуючи публікацію, її автор нагадує, що околиці Любеча були розорені московськими військами в середині XVI ст. й, вірогідно, саме у цей час запустили й володіння Сулим, які переселилися потім на правий берег Дніпра. Що ж стосується с. Рогощі, то воно залишилося у володінні Василя Болдаковського, на онуці якого одружився шляхтич гетьмана Самойловича Василь Томара, який володів цим селом аж до своєї смерті. Після цього його удова Пелагея передала с. Рогощу чоловіку своєї онуки Василю Комаровському, хорунжому Чернігівського полку, в роду якого воно й залишилося [30, с. 2].

П. В. Голубовський у своїй статті «Где находились существовавшие в домонгольский период города: Воргол, Глебль, Зартый, Оргоць, Сновск, Уненеж, Хоробор?» розглянув питання локалізації цього літописного топоніма. Проаналізувавши уже згаданий вище літописний фрагмент, автор твердо заявив, що в середній течії р. Білоус, на її лівому березі, існують залишки укріплення в с. Рогоща: «Ось це городище і є залишками давнього міста *Оргоща*. Сумнівів у правильності такого вирішення питання бути не може. ...Що стосується імені цього міста, то ми маємо доказ, що в давнину воно називалося не тільки *Оргоц*, але й *Рьгоц*. У грамоті Литовського князя Олександра 1496 року читаємо: «биль намь чоломь подключій Виленскій Богданъ Павловичъ и повѣдиль передь нами, штожь отчина его и дѣдина, имѣния въ Черниговскомъ повѣтѣ есть, на имя Сибрезъ, Забаловесье зъ бобровыми гоны у въ обрубѣ, а селище *Ргоц* (очевидно, вместо *Рьгоц*), а Замстайловище... (Акты Метрики Литовской, изд. профессора Леонтовича, I, № 134, стр. 123). Названі в цій грамоті пункти точно визначаються: Сибреж це нинішнє село Сибереж, Чернігівського повіту, яке лежить недалеко від берега р. Білоус, з лівої сторони (Списки населен. мест Чернигов. губернии, 70); Забаловесье, – безсумнівно, земля за р. Беловесом (Білоусом), та й у імені «Замстайловище» безпомилково можна бачити «Замглайловище», тобто, територію, яка лежить за болотом Замглай, на північний схід від р. Білоус. Таким чином, виявляється, що *Оргоць* літопису й *Ргоць* – *Рьгоць* грамоти співпадають, тобто, *Оргоць* і *Рьгоць* – одне й те ж поселення. З давнього *Рьгоць* утворилося *Рогоць*, а потім останнє вже пізніше змінилося в *Рогоща*; й паралельно, в силу законів російської мови, з *Рьгоць* з втратою *ь* (швидке голосне *о*), з'явилося заміникове *о* попереду слова: *Рьгоць* – *Оргоц*, як *Рьша* – *Орша*» [17, с. 119–120]. Цю ж саму інформацію він продублював і в праці «Историческая карта Черниговской губернии до 1300 г.» [18, с. 29–30].

Чернігівським дослідником П. М. Добровольським, після отримання «відкритого листа» від Імператорської Археологічної Комісії, у травні 1904 р. вперше було проведено археологічні дослідження на городищі літописного Оргоща [70]. Сучасні дослідниці О. Черненко та Л. Ясновська відзначають, що на той час О. Шафонським, Філаретом Гумілевським та П. В. Голубовським була здійснена лише його географічна локалізація на околиці с. Рогощі [66, с. 35]. За результатами досліджень П. М. Добровольським було надруковано у типографії Чернігівського губернського земства невелику брошуру під назвою «Село Рогоща Черниговского уезда» [21], яка була продубльована опублікованою в тому ж році й тим же автором статтею в «Земському збірнику Чернігівської губернії» [20]. Розглянувши на початку статті історіографію проблеми, автор детально зупинився на характеристиці власне городища літописного Оргоща. Він зазначив, що городище, чи по місцевому – кріпость, городок – є і в с. Рогощі. Завдяки тому, що воно здавна перебуває в межах садиби дворян Комаровських, воно прекрасно збереглося, особливо у порівнянні з такими ж городищами, що розташовані на відкритій місцевості. Городище Оргоща розміщене на лівому березі р. Білоус, біля самого його русла. Незважаючи на те, що від давнього судноплавного Білоуса залишився тільки невеликий струмок, все ж широке русло старої ріки ясно зберегло свої обриси [21, с. 1–6].

Далі П. М. Добровольський відзначив, що фортеця має вигляд суцільного валу, насипаного кільцем, тобто майже правильної круглої форми. Висота валу не скрізь однакова – зі сходу (від села і поля) він досягає 5-ти, а всередині – 6-ти сажнів, з півночі та півдня він поступово знижується, а з заходу (біля ріки) він місцями досягає 2–3-ох сажнів. При

вимірюванні верхівки валу в ній виявилось 750 кроків. Отже, фортеця Оргоща має бути віднесена до числа найважливіших у стратегічному відношенні літописних фортець.

За спостереженнями П. М. Добровольського, поверхня площі городища Рогощі не скрізь рівна. Вал, або кріпосна стіна, перерізаний чотирма траншеями: одна йде в північно-східному напрямку, друга – в південно-східному, третя – на південній стороні, четверта, найбільша, – у північно-західному куті. З них тільки остання має вигляд первісного виходу з фортеці, у подальшому розширеного й розгорнутого. Інші три траншеї мають вигляд пізніших виїмок ґрунту, різних за величиною та часом утворення.

Внутрішня поверхня городища також нерівна. Вона поділяється на три частини: північна частина – велика й підвищена, південна – менша й понижена, а західна – найменша – виглядає як залишок давньої водойми. Як писав П. М. Добровольський, ще зовсім недавно один селянин виявив у землі давній дерев'яний колодязний зруб, який він витягнув із землі й збудував із нього собі комору. Вся внутрішня поверхня городища розорана. У такому вигляді на початку ХХ ст. перебувала її південна частина, впритул до водойми. За розповідями тодішніх мешканців села, нещодавно уся вона була засаджена кавунами, що дало значний прибуток підприємцю.

З дозволу господаря території давньої фортеці П. М. Комаровського П. М. Добровольський 25 травня 1904 р. здійснив дослідження городища Рогощі. Він вирішив провести попереднє дослідження давнього Оргоща, щоб з'ясувати принципове питання – чи варто розкривати усю поверхню городища й що це може дати. З цією метою він доручив 17-ти найманим робітникам вирити 4 пробних шурфи: один у східній частині кріпосного валу, другий – паралельно йому, на початку внутрішньої поверхні, після рову, третій – посередині тієї ж поверхні, й четвертий – у західній частині кріпосного валу. Шурфи вирити у напрямку зі сходу на захід. У першому з цих шурфів, розміром 3,5х3,5 аршина, глибиною від 0,5 до 2,5 аршина, нічого особливого, крім залишків давньої кераміки, близької до «великокняжої епохи», не було. Щоправда, у цьому шурфі копачі натрапили на якесь заглиблення, з нахилом на північ, з особливо пухким ґрунтом. Але й подальше поглиблення ніяких цікавих знахідок не дало [21, с. 7–8].

Другий шурф, розміром 6х3,5 аршина, було викопано лише на глибину в 1 аршин, після чого було виявлено «нетронутий ґрунт» (очевидно, материк). З цього факту автор розвідки зробив висновок, що поверхня «внутрішнього міста» має свій природний рівень, однаковий з сусідніми полями та садибами.

Та ж ситуація виявилася і в третьому шурфі розміром 4х3,5 аршина й глибиною від одного до двох аршин. Незважаючи на наявність рушеної землі в одній з частин шурфу, подальше його поглиблення нічого не дало.

Найбільшу цікавість представляв четвертий шурф, викопаний поперек усього валу (залишена недоторканною західна частина земляної стіни, для охорони природної межі). У цьому шурфі й знахідки траплялися частіше, й зручніше було робити відвал ґрунту, тому його розміри досягнули 10,5х2,5 аршина, а глибина – від 1,5 до 3-ох аршин [21, с. 8–9].

Закладаючи шурфи, П. М. Добровольський помітив, що склад валів повністю залежить від складу ґрунтів у цій місцевості (переважно пісок та річковий щебінь). Зустрічається значна кількість уламків кераміки різної форми, гладеньких чи з примітивним орнаментом, які не мають полив'яного покриття. Кількісно знахідки можна перерахувати в такому порядку: найбільше виявлено уламків глиняного посуду, далі уламки каменю, кістки людські, домашніх та диких тварин, рідше уламки цегли, вугілля та попіл. Все це траплялося у різних місцях, вірогідно без усякої системи. Цікавою є знахідка щелепи молодого тура – того давньослов'янського буйвола, на якого любили полювати у княжу добу.

Предметів домашнього ужитку в цілому вигляді не виявлено, хоча складно уявити, що їх там не було. Відсутність їх можна пояснити незначним об'ємом пробних шурфувань, на випадок продовження яких, з дозволу власника землі, залишена незасипаною найбільша траншея в західній частині валу.

На основі здобутих на місці розкопок даних та свідчень про літописний «город» Оргощ, залишки якого добре збереглися на той час, П. М. Добровольський прийшов до висновку, що при бажанні та наявності коштів необхідно було б розкрити всю чи принаймні більшу частину поверхні цього далеко ще не вивченого місця й продовжити його археологічне дослідження [21, с. 9].

Сучасні дослідниці О. Черненко та Л. Ясновська зазначають: «Дослідник звернувся і до вивчення курганного некрополя літописного Оргоща, розташованого на західній околиці с. Табаївки. П. Добровольський одним із перших розглянув Рогощинсько-Табаївський комплекс як єдине ціле і зазначив, що між «Рогощинским городищем и Табаевскими курганами существует какая-то связь». Табаївські кургани на той час вже досліджувалися М. О. Константиновичем (1873 р.) та В. Б. Антоновичем (1881 р.).

У серпні того ж таки року дослідник у першій групі могильника, яка була частково зайнята цвинтарем, розкопав пошкоджені могилами 3 кургани з трупоспаленням на місці. На одному з кострищ було зафіксовано «несколько металлических окислых украшений от конской сбруи», що свідчило про поховання дружинника з конем. В урочищі Волотуха П. Добровольський провів дослідження 2 насипів, дотримуючись розробленої Д. Я. Самоквасовим методики розкопок курганів: «по срезанию пластами вершины кургана, аршин 1^{1/2}, на треть высоты, далее раскопка производилась широким колодцем, вернее траншеей, приблизительно в величину образовавшегося среза, по намеченным четвероугольником точкам. Земля снималась пластами». На кострищах цих курганів зафіксовані «обрубок ручки бронзового сосуда (вудила)» та урна з кістками молодого барана (визначення зробив магістрант Санкт-Петербурзького університету В. А. Романов). Враховуючи, що матеріали з розкопок М. О. Константиновичем 1873 р. кургану «Довгий» були практично відсутні, П. Добровольський шляхом прокладання «продольной траншеей» одночасно через весь курган, в напрямленні восток-запад» перевіряв насип і визначив, що курган вже дійсно досліджувався. Всі відкриті поховання були віднесені до IX–X ст. Подальші дослідження городища та посаду літописного Оргоща, його курганного некрополя, проведені Д. І. Бліфельдом у 1949 р. та В. П. Коваленком, О. П. Моцею, А. Л. Казаковим протягом 1981 і 1985 рр., підтвердили попередні висновки П. Добровольського» [66, с. 36].

Характеризуючи археологічну діяльність П. М. Добровольського, О. Черненко вказує, що на XIII Археологічному з'їзді Петро Михайлович виступив з рефератом про розкопки поблизу с. Табаївки. Звіти про результати робіт (на городищі Оргоща та на могильнику в с. Табаївці) він видав двома окремими брошурами [65, с. 14; 22].

В «Трудах Московского подготовительного комитета по устройству XIV Археологического съезда» (вип. 1, 1906) було опубліковано щоденники розкопок В. Б. Антоновича, проведених ним у Чернігівській губернії ще 1881 р. У цих щоденниках серед іншого наведено опис досліджень В. Б. Антоновича курганів біля с. Табаївка. Названий дослідник писав: «Село Табаевка расположено в Черниговском уезде, на правой стороне реки Белоуса, в 5 верстах ниже по ея течению, нежели село Ямище. Ниже несколько села Табаевки в Белоус впадает с правой стороны его, против села Пыжевки, приток Свитень; в углу, между Белоусом и Свитенем местность представляет плоскую возвышенность, постоянно подвигающуюся к NW. На самом возвышенном ея месте, между селами: Должином, Внучками и Ямищами, расположена группа из 9 курганов; в 1/2 версте от нея, по направлению к Табаевке, лежит другая группа из 6 курганов и, наконец, у самой ограды Табаевки, группа из 78 курганов, по большей части значительной величины. На противоположном берегу Белоуса, против Табаевки, расположено известное по летописи село Рогощ с сохранившимся обширным циркулярным городищем» [1, с. 32].

У цьому ж самому виданні також було опубліковано роботу П. С. Уварової «Выборки из дел Черниговского статистического комитета, Исторического общества Нестора Летописца и Архива граф. П. С. Уваровой. Городища и курганы», у якій наведено згадку про городище в с. Рогощі: «Село Рогощ Холявинской вол. Городок недалеко от церкви и курган в дер. Табаевке» [62, с. 93].

Після значної перерви, у 1949 р., на городищі в с. Рогоща Деснянською археологічною експедицією Інституту археології АН УРСР за участю співробітників Чернігівського історичного музею під керівництвом Д. І. Бліфельда проводилися розвідкові розкопки. Як вказав у своїй публікації керівник експедиції, «Ще вище по р. Білоус виявлені дві древньоруські пам'ятки, що становлять значний інтерес. Це городище біля с. Рогоща та курганний могильник біля м. Табаївка» [6, с. 14]. На обох пам'ятках експедицією було проведено розкопки, у результаті яких вдалося виявити залишки житлових та господарських споруд, побутовий та господарчий інвентар, давньоруський гончарний посуд.

Оприлюднюючи у 1955 р. матеріали досліджень, Д. І. Бліфельд відзначав, що городище в с. Рогоща розміщується у західній частині села, на лівому березі р. Білоус, на низькому місці, й берег річки місцями підходить під самий вал. У східній частині і з півдня, і з півночі воно обмежене невеликими балками. Городище має майже круглу форму (180x200 м) і оточене добре збереженим валом висотою близько 9 м. З заходу і сходу збереглися в'їзди на городище, з яких останній, вірогідно, пізнього походження, оскільки вал тут трохи пошкоджений. Площа городища складається із трьох горбів, два з яких (північний і південний) є однаковими за розміром і тягнуться з заходу на схід. Третій горб невеликого розміру прилягає до південного горба і має напрямок з півдня на північ. Біля західного в'їзду, між валом і південним горбом, розташоване невелике озерце. Південний і північний горби були зруйновані на внутрішніх краях ямами під час Другої світової війни, решта площі городища добре збереглася у задернованому вигляді. На поверхні виявлено уламки давньоруської кераміки [6, с. 15].

Далі названий автор охарактеризував закладений розкоп та виявлені у ньому споруди й матеріали: «Основний розкоп площею 312 м² закладений на південному горбі на західному його краї. Територія розкопу включала в себе дві ями воєнного часу. Грунт городища піщаний, з включенням дрібної гальки. Городище має один культурний шар, що сягає до глибини 0,30–0,60 м. Він складається в основному з фрагментів кераміки часів Київської Русі, уламків тваринних кісток та деяких інших знахідок цього часу. <...> На розкопаній площі виявлені залишки жилих і господарських споруд, з яких дві були напівземлянками.

Споруда 1 в плані майже кругла, діаметром 3 м, долівка місцями утрамбована, залягає на глибині 1,10 м, у південно-західній частині виявлено фрагмент череня і склепіння глинобитної печі, що збереглося на висоту 0,10–0,15 м.

Знахідок у заповненні цього приміщення небагато. Це типова древньоруська кераміка XII–XIII ст. Отже, і приміщення датується цим часом.

Споруда 2, мабуть житло, в плані прямокутна, витягнута з північного сходу на південний захід, з округлими кутами. У південно-західному кінці південної стінки є невелика виїмка, очевидно ніша. Розмір житла 4,45x1,80–2 м. Долівка, виявлена на глибині 1,30 м нерівна, місцями більш тверда, очевидно утрамбована. У західній частині житла знаходились залишки печі у вигляді досить значного скупчення кусків печини. <...>

У заповненні житла знайдено: 2 куски залізної криці, залізний кований цвях, уламки кісток тварин та фрагменти кераміки. Кераміка вся кружальна, всіма своїми ознаками близька до кераміки курганного типу і може, отже, датуватися IX–X ст. На цю ж дату вказують і деякі інші знахідки: залізний ключ у формі прорізної лопаточки з вушком, (табл. I, 2) типовий для курганних матеріалів IX–X ст. (наприклад, Чорна Могила та ін.) та залізна кільцева фібула з закрученими кінцями і вигнутим язичком. Тип її також широко відомий в могильних матеріалах IX–X ст., особливо в північних районах.

Таким чином, датування цього житла IX–X ст. не викликає сумніву.

У південній частині городища культурний шар досягає товщини 0,30 м. Він дуже бідний на знахідки і складається майже виключно з дрібних фрагментів кераміки XII–XIII ст. <...>

Крім зазначених залишків жилих споруд, в різних місцях розкопаної площі виявлено кілька ям, різних за формою, планом, розмірами і глибиною. Всі вони були заповнені гумусованим піском, змішаним з попелом, дрібними вугликами і покидьками, головним чином фрагментами кераміки і уламками кісток тварин. Кераміка в більшості типова для XII–XIII ст. У деяких випадках зустрічається кераміка і більш раннього часу (X–XI ст.). Серед інших

знахідок в ямах і в культурному шарі городища слід відзначити уламки глиняних ткацьких грузил, шиферні прясла, в тому числі одно, орнаментоване кружечками, кістяні вістря-кочедики, залізні ножі та ін.» [6, с. 15–16].

Надзвичайно цікаві результати дали також дослідження Табаївського могильника, проведені Д. А. Бліфельдом. Характеризуючи його, археолог зазначив: «Табаївський могильник знаходиться на західній околиці с. Табаївка, на правому березі р. Білоус, проти описаного вище городища, і складається з двох груп курганів.

Перша група курганів знаходиться на місці сучасного кладовища. Площа, зайнята курганами, являє невеликий горб довжиною 200 і шириною 20–80 м, оточений з півдня і півночі невеликими балками з стрімкими схилами. Із сходу він має пологий схил у напрямі річки, що протікає на відстані 400–500 м від могильника. Всього тут нараховується зараз 40 курганів, розташованих тісною компактною групою, але колись їх було значно більше. Ще у 1881 р. тут налічувалось 73 кургани, здебільшого великі. За свідченням старожилів, кургани тут продовжувались далі на південь і схід, займаючи частину площі сучасних садиб. Вони добре збереглися. Форма їх куполоподібна, розміри різні: 5 курганів великі (діаметр 15–19 м, висота до 3 м), решта – значно менші (діаметр 5–8 м, висота до 1 м). Навколо курганів, особливо великих, чітко простежуються сліди ровів. Далі на північний захід, в урочищі Волотуха знаходиться друга група із кількох курганів, в більшості дуже розораних і ледве помітних на поверхні. Лише один курган тут великий, але значно пошкоджений. За свідченням старожилів, у цьому місці також було значно більше курганів. Очевидно, саме тут Н. А. Константинович в 70-х роках минулого століття налічував 24 кургани, в тому числі один довгий курган. Ніяких слідів поселення поблизу урочища Волотуха не виявлено, отже, ці кургани слід вважати за окрему групу одного великого могильника біля с. Табаївка. Виходячи з того факту, що в околицях с. Табаївка не виявлено ніяких слідів значного поселення, якому міг би належати такий великий могильник, можна твердити, що він належить до Рогощинського городища, яке знаходиться на відстані не більше 1 км від нього, на протилежному березі р. Білоус.

На Табаївському могильнику в 1949 р. було розкопано 5 курганів: два у першій групі (кургани I, II) та три у другій (кургани III–V). Три з розкопаних курганів (I–III) належать до найбільших, що збереглися зараз у могильнику, а два (IV, V) – до малих, які дуже розорані і ледве помітні. Насипи трьох великих курганів у значній мірі пошкоджені впускними похованнями. Кургани обох груп нічим істотним один від одного не відрізняються і тому розглядати їх можна разом.

Загальним для всіх розкопаних курганів є рештки тризни чи поминок у верхній частині насипу, у вигляді маленького кострища, що складається з невеликої кількості вугілля, попелу, а також фрагментованого посуду. Кострища тризни збереглися погано. У великих курганах вони зруйновані впускними похованнями, а в малих – оранкою» [6, с. 16–18].

Д. А. Бліфельд відзначав, що керамічні знахідки, цілі посудини та їх уламки виявлені в усіх курганах, за винятком лише одного, дуже зруйнованого кургану III. За формами і розмірами ці посудини є досить різними, але всі вони належать до гончарних виробів, типових для курганів IX–X ст. [6, с. 20].

Підсумовуючи результати своїх досліджень, названий автор підкреслив, що найважливіші дані дали розкопки Рогощинського городища і Табаївського могильника: «Табаївський могильник безперечно залишений мешканцями городища в с. Рогощі – древнього Оргоща, заснованого, як показали наші дослідження, у IX–X ст. Матеріал могильника, отже, відображає в певній мірі початкову пору існування Оргоща. Насамперед слід відзначити високий рівень ювелірного ремесла у жителів городища, на що вказує матеріал з кургану II. Знайдена тут ливарська формочка свідчить не тільки про високий рівень техніки, а і про масовість ремісничої продукції, що має важливе значення для розуміння соціально-економічного розвитку древньої Русі в цілому» [6, с. 21].

У зводі І. І. Ляпушкіна, підготовленому за результатами роботи Дніпровської лівобережної експедиції ІМК АН СРСР 1948 р., але опублікованому в 1961 р., з посиланнями

на праці Д. Я. Самоквасова та Д. І. Бліфельда наведено стислу характеристику Рогощинського городища: «Рогоща, Черниговская обл. и р-н (левый берег р. Белоуса) – городище.

Городище находится к западу от с. Рогоща, непосредственно у реки, на ее левом берегу. С восточной и южной сторон городище обрамлено небольшими балками. В плане городище округлое, с хорошо сохранившимся валом высотой до 9 м. Диаметр площадки 180–200 м. Городище известно в литературе со второй половины XIX в. В 1949 г. оно было исследовано Д. И. Блифельдом. На поселении обнаружены остатки жилищ-полуземлянок, хозяйственных построек, а также бытовой и хозяйственный инвентарь. Судя по этим данным, городище принадлежало славяно-русскому населению X–XIII вв.» [47, с. 340].

Ще стислішою є інформація про Табаївський могильник та Рогощинське городище, наведена у вигляді анотації до археологічної карти, опублікованої ІА АН СРСР у 1962 р. під назвою «Древности железного века в междуречье Десны и Днепра»: «4. Табаевка, Черниговская обл., р. Белоус. Городище. Селище. Культура зарубинецкая. Раскопки Д. И. Блифельда. Курганы около реки. Курганы между Должиками и Внучками. Курганы около деревни. Трупосожжение. Раскопки В. Б. Антоновича, Д. И. Блифельда. Селище под курганами. Культура зарубинецкая. Раскопки Д. И. Блифельда. <...>

5. Рогоща, Черниговская обл., р. Белоус. Городище, Киевская Русь. Раскопки Д. И. Блифельда» [24, с. 34].

Вершиною лаконічності у подачі інформації, що нас цікавить, є довідник «Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список)», куди включено обидві пам'ятки: «с. Рогощі, Чернігівський р-н – городище, залишки літописного міста Оргощ» [2, с. 447]; «с. Табаївка, Чернігівський р-н – курганий могильник IX–X ст.» [2, с. 448].

Після досить значної перерви у дослідженнях названих пам'яток, В. П. Коваленко у статті, присвяченій дослідженням літописних міст на Чернігівщині, навів матеріали археологічної експедиції 1981 р. Чернігівського історичного музею. Він відзначив, що в с. Рогоща Чернігівського р-ну розташоване городище округлої в плані форми (200x180 м), пошкоджене кар'єром. Частково збереглися вал, зовнішній та внутрішній рови й два в'їзди. У південно-східній частині городища була проведена зачистка валу. Його висота складає 5 м, ширина біля основи – понад 20 м. В основі виявлено культурний шар X ст. Якихось конструкцій у валу не виявлено. На зовнішньому схилі валу знайдено наконечники стріл середини XIII ст. При зачистці валу на північно-східному краю городища виявлена перекрита ним напівземлянка X ст., що згоріла. У насипу валу зафіксовані городні та житлова кліть X ст. Отже, на думку автора, побудову городища в с. Рогоща, ототожнюваного з літописним Оргощем, можна відносити до X ст. В північній частині городища культурний шар відсутній. З півночі, сходу та півдня до городища прилягав неукріплений посад, дуже пошкоджений кар'єром. Тут зібрано кераміку X–XIII та XVI–XVIII ст., розчищені господарські ями та зруйноване житло X ст. Обстеження могильника літописного Оргоща показало, що курганна група в ур. Цегельня знищена, в ур. Волотуха й Попове збереглося по одному насипу, а на кладовищі с. Табаївка – 47 [33, с. 268].

У збірнику матеріалів Всесоюзної археологічної конференції, присвяченої 1500-літтю міста Києва (відбулася у березні 1982 р.), В. П. Коваленко оприлюднив інформацію про нові дослідження літописних міст Чернігово-Сіверської землі. У цій публікації він вказав, що городище в західній частині с. Рогоща Чернігівського р-ну ототожнюється з літописним Оргощем (1159). Зроблено зачистку валу в південно-східній частині городища. В основі валу виявлено культурний шар X ст. Якихось конструкцій в насипу не виявлено. Зачистка валу на північно-східному краю городища відкрила перекриту ним обгорілу напівземлянку X ст. У насипу валу зафіксовані городні й жила кліть X ст., що дало підстави віднести побудову городища в с. Рогоща до X ст. До городища прилягало значне за розмірами селище X–XIII ст. [34, с. 50].

Археологічна карта «Древнерусские поселения Среднего Поднепровья», підготовлена співробітниками відділу слов'яно-руської археології ІА АН УРСР, містить у собі й коротку статтю про Рогощинське городище: «Рогоща Черниговского р-на Черниговской обл.

Городище знаходиться на березі р. Белоус к заходу від села, з сходу і півдня обмежено балками. Площадка городища має округлу форму діаметром 180–200 м. Вал хорошої збереженості висотою до 8 м.

Городище відоме в літературі з другої половини ХІХ ст. В 1949 р. на ньому виробили розкопки Д. І. Бліфельд. Знайдені рештки житлових і господарських споруд, побутової і господарського інвентарю, гончарна кераміка Х–ХІІІ ст.

В літературі ідентифікується з літописним містом Оргощ, згаданим в Іпатьєвській літописі під 1159 р.» [23, с. 123–124].

У першій половині 1980-их рр. А. В. Кузою було підготовлено звіт археологічних пам'яток «Древнерусские городища Х–ХІІІ ст.», опублікований аж у 1996 р., через багато років після смерті дослідника. У ньому наведено й типову коротку інформацію про Рогощинське городище: «**Рогощи, с. Черниговская обл.** Зап. села, на лів. бер. р. Белоус, округле (діам. близько 200 м) городище – рештки древнерусського Оргоща, вперше згаданого в літописі під 1159 р. С В і Ю поселення обмежено невеликими балками. Хорошо збереглися вал (вис. 9 м). В 1949 р. пам'ятник досліджував Д. І. Бліфельд. Знайдені жилища-полуземлянки, господарські споруди, різноманітний побутовий інвентарь ХІ–ХІІІ ст.» [44, с. 110].

О. П. Моця у праці «Табаєвські кургани (за даними археологічних досліджень і матеріалам музейних фондів)» стисло охарактеризував результати археологічних досліджень курганів біля с. Табаївка у 1985 р. Зокрема, він підкреслив, що до археологічних робіт останнього часу на могильнику був відомий тільки обряд поховання померлих методом кремації, а серед інвентарю поховань виділялися різноманітні металеві прикраси, ливарна формочка, предмети озброєння. За цілою низкою деталей, некрополь можна було сміливо відносити до розряду так званих «дружинних» могильників Х ст.

При роботах 1985 р., окрім поховань за обрядом кремації, були виявлені поховання із залишками тілопокладень (у тому числі й воїнів), а також кенотафи. З'ясувалася цікава закономірність: великі насипи (2–3 м висотою) містили тільки кремовані залишки – особливість обряду літописних сіверян аж до останніх десятиліть Х ст. [49, с. 54–55].

Літописному Оргощу було присвячено окрему статтю в енциклопедичному довіднику «Чернігівщина», що вийшов друком 1990 р. й фактично підсумував результати усіх археологічних досліджень ХІХ–ХХ ст. на цій пам'ятці. Автор названої статті (В. П. Коваленко) вказав: «**Оргоща** – літописне місто. Вперше згадане в *Іпатьєвському літописі* під 1159. Входило до складу вотчин черніг. князів і відіграло важливу роль, контролюючи водний шлях по Білоусу від Чернігова до Любеча. У серед. ХІІ ст. О. разом з ін. населеними пунктами басейну Білоуса був зруйнований київським князем Ізяславом Мстиславичем. У середині ХІІІ ст. місто, напевне, було розгромлене ордами хана Батия. <...>

Міститься городище в зх. частині Рогощі на лівому березі р. Білоусу (права притока Десни). У плані має заокруглену форму (200 на 180 м) і було оточене по периметру високим (до 9 м) валом (ширина підстави – понад 20 м). Добре прослідковуються зовнішній і внутрішній рови. Городище мало два в'їзди: зх. – з боку річки, і сх. – з північного боку. Внутрішній майданчик складався з трьох невисоких пагорбів: пн., пд. і пд.-сх. Відоме з 18 ст. Досліджувалося 1949, 1979–81, 1985. У пд.-зх. частині майданчика розкопано 500 м² і зроблено 2 розрізи валів. Поверхня задернована. Піщаний культурний шар однорідний, має потужність 0,30–0,60 м і повністю відноситься до часів Київської Русі (9–13 ст.), проте трапляються окремі знахідки доби бронзи і раннього заліза. Вал насипано не пізніше 10 ст. на тер. ранішого поселення. У насипу зафіксовано сліди дерев'яних конструкцій, типових для давньоруських фортець. Знайдено кераміку ранньогончарних форм, токарний різець, ніж, шиферне прясло та дві кістяні проколки.

На майданчику городища досліджено 16 будівель житлового та ремісничо-господарського призначення 10–11 ст., ряд господарських ям. Серед знахідок можна назвати бронзову шумлячу привіску, ключі, кресало, підковоподібну фібулу, шиферне прясло, кістяні проколки, залізні ножі, бритву, бруски, бронзові пряжки і бубонець, підвіску з кігтя ведмеда,

накінечники стріл, уламки глиняних ткацьких грузил. Кераміка представлена фрагментами посуду різних розмірів і форм, типових для давньоруських пам'яток 9–13 ст. У зх. частині села, вздовж лівого берега р. Білоусу міститься поселення, яке оточує городище з Пн., Сх. і Зх. Обстежувалося в 1949, 1979–81, 1986. Піщаний культур. шар має потужність 0,30–0,40 м. Підйомний матеріал: фрагменти кружальної кераміки 9–13 ст., уламки брусків із дрібнозернистого піщаника. Зустрічаються окремі фрагменти ліпної кераміки епохи бронзи. Колекція зберігається у фондах *Чернігівського історичного музею*. У 10–13 ст. поселення відіграло роль неукріпленого посаду О. Як і городище, загибло в серед. 13 ст. На протилежному боці р. Білоус, на околиці с. Табаївки розташований курганний могильник Оргоща (10–11 ст.)» [67, с. 580–581].

Підсумовуючи результати попередніх досліджень, а також власних розкопок, проведених у цьому мікрореєоні у 1979–1981, 1985 та 1986 рр., В. П. Коваленко та О. П. Моця у виступі на польовому історико-археологічному семінарі в с. Зелений Гай Сумського р-ну Сумської обл. (серпень 1993 р.) зазначали, що піщаний культурний шар городища в с. Рогоща потужністю 0,30–0,60 м повністю відноситься до IX–XIII ст. Вал насипано не пізніше початку X ст. на території селища, що передувало городищу. У насипу валу зафіксовано сліди дерев'яних конструкцій з двох рядів зрубів, типових для давньоруських фортець. На майданчику городища досліджено 16 будівель житлового та ремісничо-господарського призначення X–XI ст., господарські ями, зібрано велику колекцію кераміки ранньогончарних типів та різноманітного реманенту. Автори наголошували на майже повній відсутності в межах городища знахідок XII–XIII ст. Разом з тим, вони вказували на те, що з півночі, сходу і заходу до городища прилягає велике селище-посад площею 30 га, на якому у 1986 р. В. П. Коваленком та А. Л. Казаковим було розкрито біля 100 м², досліджено 9 будівель і 13 ям X–XI ст. та 1 споруду XII ст. [37, с. 17].

Стосовно курганного некрополя в околицях с. Табаївка, названі автори підсумували, що всього за увесь час досліджень цього могильника на ньому було розкопано усіма дослідниками 21 курган. У 4-ох з них поховань не виявлено, на їх думку це були меморативні комплекси на честь загиблих далеко від домівки, в 4-ох виявлені тілопокладення в підкурганних ямах, а в 13-ти – тілоспалення на місці поховання. В. П. Коваленко та О. П. Моця відзначають, що насипи останньої групи поховань значно вищі від попередньої: 0,7–3,9 м проти 0,5–1,5 м (висота кенотафів 0,4–1,1 м). Серед різноманітного поховального інвентарю увагу авторів розкопок привернули елементи так званої «дружинної культури»: зброя (майже в третині всіх вивчених комплексів), поясні набори (навіть ливарна формочка для виготовлення поясних бляшок), кінське спорядження, уламок дирхема, «стиль», зроблений з кістки та ін. На їх думку, наявність браслета-наруча та залізних заклепок для човна вказують на присутність в східнослов'янському дружинному середовищі вихідців із Скандинавії [37, с. 17–18].

На цій основі автори досліджень зробили такі висновки: «Вірогідно, що Рогощинсько-Табаївський комплекс (літописне місто Оргощ) виник на початку X ст. Його появу можна пов'язати з поглибленням процесу одержавлення території західних сіверян. Це був один з опорних пунктів київської влади.

Як свідчать матеріали могильника, після 988 р. (коли на Русі було офіційно прийняте християнство) «державні люди», що проживали тут, залишили використовувати язичницький поховальний обряд.

На початку II тис. н. е. Оргощ вже виконував нові функції, а життя перемістилось на неукріпленій посад» [37, с. 18].

В узагальнюючій монографії «Південна «Руська земля» О. П. Моця наводить інформацію про співвідношення місцевих мешканців і переселенців, врахувану на вузько датованих могильниках, наприклад, Табаївському некрополі X ст. На цьому могильнику відсоток прийшлих (тобто поховані за обрядом інгумації в підкурганних ямах) складає 19 % від загального числа розкопаних комплексів. Далі автор пише: «Зупинимося на одній цікавій деталі обрядовості на дружинних могильниках Лівобережжя Дніпра, де були захоронені представники різних етнічних груп. Так, при останніх роботах на курганному кладовищі X ст.

в с. Табаївка (некрополь літописного міста Оргоща), крім відомого для цієї пам'ятки обряду кремації були виявлені й поховання за обрядом інгумації в підкурганних ямах. Більш детальне дослідження комплексів показало, що над останками померлих у першому випадку насипали кургани великих розмірів, а в другому – невеликі насипи. Можливо зробити висновок, що у проведенні автохтонного для Чернігівщини в X ст. обряду кремації брала участь значно більша кількість людей, в першу чергу пов'язаних між собою давніми родовими узами (вони й насипали великі кургани), а в другому – в процесі похорону брало участь менше людей, а частина операцій (в тому числі і зведення насипу) проводилася більш символічно ніж до того робилося зазвичай» [50, с. 154].

Ціла серія публікацій, присвячених Оргощу, належить чернігівському досліднику О. М. Бондару. У двох із них здійснено спроби реконструкції укріплень літописного Оргоща [7; 11].

Подальші свої роботи названий автор зосередив на інших питаннях. Так, аналізуючи наявну інформацію про перших християн серед населення дружинних таборів Середнього Подесення доби формування державності, О. М. Бондар залучає й матеріали досліджень Табаївського могильника. Він зазначає, що при вивченні поховальних пам'яток кінця IX – кінця X ст. постає питання про виокремлення поховань тих воїнів князівської дружини, котрі в письмових джерелах позиціонуються як християни. Серед поховальних пам'яток давньоруської доби дружинна культура представлена найяскравіше [8, с. 122].

Далі автор дає стислу характеристику досліджень цього могильника, проведених у XX ст.: «Табаївський курганний могильник відноситься до археологічного комплексу літописного Оргощу. На початку XX ст. він складався з двох курганних груп, що налічували 74 кургани. Досліджувався 1904 р. П. М. Добровольським (5 курганів), 1948 р. Д. І. Бліфельдом (5 курганів) та 1983 р. О. П. Моцею (12 курганів). З двадцяти двох досліджених насипів – 18 містили кремації, 4 поховання, здійснені за обрядом інгумації (кургани 3, 9, 10 та 12)» [8, с. 124].

Навівши опис матеріалів досліджень чотирьох останніх курганів, здійснених за обрядом інгумації, О. М. Бондар нагадує, що автор цих розкопок О. П. Моця вважає, що автохтонне населення на Табаївському некрополі дотримувалося обряду кремації під великими курганними насипами, а прийшли (тобто – християни) – обряду інгумації під невеликими насипами [8, с. 124].

Після проведення восени 2011 р. розвідковим загоном Інституту історії, етнології та правознавства ім. О. М. Лазаревського ЧНПУ ім. Т. Г. Шевченка розвідкових досліджень на території та в околицях Рогощинського городища, О. М. Бондар опублікував за його результатами коротке інформаційне повідомлення у щорічнику ІА НАН України «Археологічні дослідження в Україні 2011 р.». У ньому він розмістив план городища в с. Рогоща (топозйомка автора), а також зазначив: «Городище літописного Оргощу розташовується на західній околиці с. Рогощі (рис. 2). Воно мало овальну в плані форму розмірами 200x180 м. Наразі збереглося 60 % майданчика городища; його північну частину знищено 1964 р. під час прокладання дороги. Вали городища 4,0–7,0 м заввишки та з шириною підосви понад 20–24 м. Чітко простежуються зовнішній і внутрішній рови. Ширина зовнішнього рову з південного та південно-західного боків коливається від 10 до 13 м, глибина – від 1,0 до 2,5 м. Внутрішній рів на городищі фіксується з усіх сторін, його ширина коливається від 6,0 до 8,0 м, сучасна глибина – від 1,0 до 3,0 м.

Посад оточував городище з північного, східного та західного боків. Загальна площа поширення кераміки X–XIII ст. сягає 35 га. Серед підйомного матеріалу переважають фрагменти кружального посуду X – початку XI ст. Курганний некрополь літописного Оргощу розташований на території с. Табаївка на протилежному правому березі р. Білоус. За джерелами XIX ст. могильник нараховував щонайменше 97 насипів у двох курганних групах. Перша група наприкінці XIX ст. нараховувала 73 насипи; нині тут розташоване сільське кладовище. Під час візуального обстеження 2011 р. зафіксовано 17 помітних курганів і рештки семи розкопаних курганів» [10, с. 483].

Розглядаючи просторово-топографічну структуру так званих «дружинних таборів» на території межиріччя нижньої течії Десни та Дніпра в X – на початку XI ст., О. М. Бондар залучає й археологічні пам'ятки с. Рогощі, де ним було проведено археологічні розвідки в 2011 р. Порівняно з попередньою короткою публікацією він наводить дещо ширшу інформацію про цей комплекс: «Городище літописного Оргоща знаходиться на західній околиці с. Рогощі. До 1960-х рр. воно мало овальну в плані форму розмірами 200x180 м (за обмірами Д. І. Бліфельда), укріплена площа складала щонайменше 3,2 га. За типологією давньоруських городищ П. О. Раппопорта, його можна віднести до IV типу. На 2011 р. збереглося 55–60 % городища; його північна частина була знищена у 1964 р. під час будівництва дороги. На городищі збереглися вали заввишки 4–7 м при ширині підосви 20–24 м. Чітко простежуються зовнішній та внутрішній рови. Ширина зовнішнього рову з південного та південнозахідного боків коливається від 10 до 13 м, а глибина – від 1 до 2,5 м. Внутрішній рів на городищі фіксується з усіх сторін, його ширина становить 6–8 м, а глибина – 1–3 м. Городище літописного Оргоща мало два в'їзди – східний та західний. Зведення укріплень городища відноситься до другої половини X ст., хоча під насипом валу є залишки від більш ранніх укріплень легкого типу. Посад літописного Оргоща розташовувався на північ, схід та південь від городища. З південно-східної сторони культурний шар посаду фіксується лише на триметровому підвищенні, за 150 м від городища. На схід культурний шар простягається уздовж русла безіменного струмка, на північ – уздовж р. Білоус. Загалом площа розповсюдження кераміки X – початку XI ст. сягає 35 га. Курганний могильник Оргоща розташований на території с. Табаївка, на правому березі р. Білоус. За даними XIX ст., могильник нараховував щонайменше 97 насипів у двох курганних групах. Перша курганна група розташована на сучасному сільському кладовищі і в кінці XIX ст. нараховувала 73 кургани, в середині 80-х рр. XX ст. – 40, 12 з яких було розкопано О. П. Моцею. Від другої курганної групи – в ур. Волотуха – зберігся лише один насип (наприкінці XIX ст. їх нараховувалося 24). На думку О. П. Моці, ці дві групи насправді є рештками одного великого некрополя межі I-го та II-го тисячоліть. У 2011 р. було зафіксовано 17 насипів і 7 розкопаних курганів» [9, с. 90].

Цей же автор у роботі, присвяченій погостам в Південній Русі, наводить приклад Оргоща як одного з таких погостів, відзначаючи, що перше поселення на території Оргоща виникає на рубежі IX–X ст. Перші укріплення Оргоща зведені не пізніше середини X ст., однак незабаром вони гинуть від пожежі. На їх місці зводяться укріплення, які існують у другій половині X – початку XI ст., після чого життя на них поступово затухає. О. М. Бондар виокреслює таку закономірність, виявлену при дослідженнях пам'яток цього мікрорегіону, – чим більше в окрузі комплексу сільських поселень, тим більшою є площа його посаду й укріпленої частини. Картографування пам'яток X ст. показує, що максимальна концентрація сільських поселень спостерігається у радіусі 10–12 км від укріпленого центру. Так, в окрузі Оргоща відомо щонайменше 15 сільських поселень з матеріалами X ст. Площа посаду цього літописного населеного пункту складає на X ст. близько 40 га, а дитинця – майже 3 га [12, с. 103–104].

Здійснивши реінтерпретацію низки археологічних матеріалів (у першу чергу – кераміки) з розкопок та розвідок на території Дніпровського Лівобережжя, К. Капустін виявив фрагменти горщиків XIV ст. серед підйомного матеріалу, зібраного 1947 р. біля городища в с. Рогоща Чернігівською археологічною експедицією під керівництвом В. А. Богусевича. Це дозволило автору включити дане поселення до числа пам'яток золотоординського та литовського часів на Чернігівщині [31, с. 10–11].

Численний документальний матеріал, використаний В. В. Кривошеєю, дозволив йому частково реконструювати історію населених пунктів та головних представників різних соціальних ідентичностей Чернігівщини козацької доби, у тому числі й с. Рогоща. Названий автор писав: «**Рогоща**, селище до Чернігівського замку (1620), городище (1645–1649), деревня (1666), село (1732, 1766) при р. Білоус. І. Кондратьєв вважає, що в XVI ст. селом володіли князі Котурницькі, представниця цього роду Агата Котурницька стала дружиною Семена Болдаковського і внаслідок цього рогощанські землі стали власністю Болдаковських. 11

березня 1587 р. Семен Болдаківський отримав від державці любецького Миколи Лосятинського право на ґрунти рогощанські, де і виникло с. Рогоща. 12 листопада 1620 р. привілей на пусте селище Рогощу отримав Адам Гарабурда. Іван Сулима тримав Рогощ разом з братами. Після смерті гетьмана його вдова Марина вийшла заміж вдруге за Ворфоломія Павловського, який у 1638 р. і фіксується власником Рогощ. У 1645–1649 рр. знову запустило, бо фігурує в документах як городище. Враховуючи смерть Івана Сулими і його братів, городище Оргощ 23 січня 1649 р. привілеєм у Кракові надане ленним правом жовніру гусарської корогви. За спогадами чернігівського вїйта Яхимовича (у 1680 р.) частиною ґрунтів Рогоських між с. Рижиками та с. Ямищами володів підсудок земський чернігівський Якуб Война-Оранський. 4 козачих двори (1718), козаків 6 (1732), потім – 3 (1739), козаків-підпомічників 2 (1781). Показаному шляхтичу Василю Болдаковському село це було підтверджене універсалом Ю. Хмельницького у 1660 р. Рогоща лишилася у володінні Василя Болдаківського та його синів, вїйськового канцеляриста Андрія та значкового козака Григорія. У 1666 р. тут був 1 двір ґрунтового посполитого. 8 жовтня 1707 р. отримав гетьманський універсал Мазепи на Рогощу зять Болдаковського, сотник вибельський Василь Томара (ґрунтових 6, ще 7 городників), підтверджений гетьманом Скоропадським 21 лютого 1709 р. маєтності пана Томарина вдова Пелагея Болдаковська у 1724 р. отримала універсал на Рогощу, де у неї було 8 дворів підданих (1729). Її син Григорій помер у 1730 р., того ж року народилася онука Катерина, яка жила разом з нею. У 1732 р. тут 7 підданих. Томара видала доньку заміж за Комаровського і у 1749 р. через уступку і купівлю село перейшло у його володіння. Він мав 17 хат підданих (1766). У 1781 р. в селі був будинок Василя Комаровського на 9 покоїв, в якому жив господар з родиною, його 38 посполиті чоловічої і жіночої статі, бездвірних – 3. Млини: 8 жовтня 1707 р. отримав гетьманський універсал Мазепи на Рогощу з млином на р. Хмельниці зять Болдаковського, сотник вибельський Василь Томара, підтверджений гетьманом Скоропадським 21 лютого 1709 р. У 1724 р. отримала універсал Томарина вдова Пелагея Болдаковська. «Мелница на реке Белоусе о двух колах борошняных Томарина» (1729), «гребля и млин Елецкого Черниговского монастыря и вниз при гребле дворец монастырский Пижувский и винокурня» (1754). Успінська церква: *священники*: Свещот Федір (перейшов з унії за протопопа Петра Кричевського), Курчевський Лаврін Семенович (? – 1718 – 1740 – ?), Янчевський Василь (? – 1742 – ?), *дяки*: Макар Іванович (1718)» [43, с. 193–194].

Цікаву інформацію з історії с. Рогоща XIV–XVIII ст. містить монографія С. Горобця «Заснування і походження назв сіл Чернігівського району», у якій наведено низку документальних джерел зазначеного періоду, де згадується Рогощинське городище та прилегла місцевість. На основі їх аналізу автор зазначає, що літописний Оргощ спливає в документах кінця XIV ст. як селище (спустіле поселення) – вірогідно після монгольського нашествия поселення переживало не кращі часи і періоди відродження чергувалися із запустінням. Названий автор наводить у своїй праці повні тексти та фрагменти таких документів: «Потвержене Богдану Павловичу на имене Сибреж а Заболовесе и на иные селища в Черниговскомъ повете, на вечность» (22 серпня 1496 р.) [19, с. 41]; документ від 15 березня 1587 р. фіксує належність с. Рогощі з замком княжні Агаті Котурницькій (Котуринській) [19, с. 43–44]; привілей Адамові Гарабурді на пусте селище Ргощ (від 11 грудня 1620 р., польською мовою); грамота польського короля Владислава IV Станіслава Пянчинському (від 14 березня 1645 р., польською мовою). Наявна в цих документах інфомація та напрацювання деяких інших дослідників (О. Лазаревський, П. Кулаковський, І. Кондратьєв, В. Кривошея) дозволили йому реконструювати такі основні віхи історії с. Рогоща:

«1159 р. – перша літописна згадка,

1239 р. – розорення татарськими загонами,

XIV ст. – деякі археологічні знахідки дають змогу говорити про відродження колишнього поселення або його частини,

1496 р. – «селище» Рогоща належить віленському підключому Богдану Павловичу як батьківське і дідівське володіння,

1587 р. – село і замок переходить у власність княжни Агати Котурницької, частиною земель володіють Сулими,

1620 р. – пусте «селище Рогощ», як давня власність Чернігівського замку, надається Адамові Гарабурді,

1638 р. – 10 дворів за подимним реєстром, власником виступає Павловський (через дружину Марину, яка в першому шлюбі була за Іваном Сулимою), однак надалі Рогоща залишається все ж у власності Сулим,

1649 р. – Северин Сулима продає «городище Оргощ» поляку Якубу Война-Оранському,

1659 р. – Оранський помирає бездітним, на село претендує Федір Сулима і отримує королівський привілей,

1660 р. – Ф. Сулима не в змозі реалізувати привілей, тим часом претензії на Рогощу виявляє Василь Болдаківський, якому надає підтверджувальний універсал Ю. Хмельницький. Так Рогоща опиняється за Болдаківськими» [19, с. 148].

Останніми енциклопедичними публікаціями, присвяченими Оргощу, є статті у «Енциклопедії історії України» (дата публікації 2010 р.) [35, с. 622] та «Енциклопедії Сучасної України» (2022 р.) [36]. Обидві статті належать В. П. Коваленку, а остання з них у стислому вигляді відображає сучасний стан вивчення цього комплексу: «**ОРГОЩ** – літописне місто. Знаходилося у зх. частині сучас. с. Рогощі Черніг. р-ну Черніг. обл. на лівому березі р. Білоус (притока Десни, бас. Дніпра), за 25 км на Пн. Зх. від Чернігова. У письм. джерелах згадане під 1159 як місто у складі вотчини черніг. князів, розташ. на важливому водному шляху із Чернігова до Любеча. Округле городище (200x180 м) було оточене по периметру високим (до 9 м) валом і ровами. Потужність культур. шару 0,30–0,60 м (10 – поч. 11 ст., при майже повній відсутності матеріалів 12–13 ст.). На пл. 613 м² досліджено рештки зруб. конструкцій валів, 16 житл. і ремісничо-госп. споруд 10–11 ст. З Пн. і Зх. до городища прилягало с-ще-посад (бл. 30 га), на якому відкрито ще 9 споруд 10–11 і 12 ст. О. загинув під час навали монголів у серед. 13 ст. і як місто більше не відбудовувався. На правому березі р. Білоус в околицях с. Табаївка Черніг. р-ну знаходився некрополь О. (бл. 175 насипів), на якому розкопано 21 курган» [36].

Окремим напрямком теми, що нас цікавить, була розробка її мовознавчих аспектів. У цьому напрямку працювало кілька дослідників, які аналізували топонім *Оргощ* та антропонім *Ор(о)гость*. Так, С. Роспонд, аналізуючи літописні назви міст Русі XII ст. (посесивні назви на -jь) писав: «*Ор(о)гощ* (1159 р.), Черниговской обл. Второй компонент -гощ ясен; ср. выше *Домагощ*; первый *ор-* можно, вероятно, сопоставить с праслав. *orati*» [57, с. 64].

Аналізуючи ойконім «Оргощ», мовознавець В. П. Нерознак писав: «Топоним с частотной на восточнославянской территории топоосновой -гощ, -гость. <...> Первая часть топонима неясна» [52, с. 129].

На відміну від нього, А. П. Корепанова в «Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі» розглянула ойконім «Оргощ» і, з посиланням на праці П. В. Голубовського та А. М. Насонова, показала його як місто в Чернігівській землі, с. Рогоща на лівому березі р. Білоус неподалік від містечка Листвин, за 19 км північніше Чернігова, сучасне с. Рогощі Чернігівського р-ну і обл. Крім того, вона вказала, що ця назва є посесивом на *-j(ь) від давньоруського особового імені **Оргость*, двоелементного ойконіма, складеного з праслов'янського **or-*, що в **orati*, й **gost-*, що в укр. *гість*? «Пам'ятки засвідчують також і форму з *Рьгощъ*» [42, с. 95–96].

Продовжуючи розробку цієї теми уже в XXI ст. на матеріалах Новгородської землі, В. Л. Васильєв здійснив етимологічну та етноісторичну розробку топонімії з елементами -гощ-/-гост-. Він прийшов до висновку: «Среди древнеславянских антропонимических сложений личные имена со вторым компонентом -гост- занимают особое место. Они являются одними из самых архаических и вместе с тем частотных имен в древнеславянском антропонимиконе. В отличие от многих других структурных антропонимических моделей, модель композитов с постпозитивным -гост- часто включает узкоместные, изолированные элементы славянского или даже неславянского происхождения. Такие сложения отсылают к эпохе индоевропейской

древности: известно, что и.-евр. **ghostis* является имяобразующим в германской, греческой и кельтской языковых семьях [Топорова 1996]. Как таковая основа *-гост-* относится к типовым, широко используемым в славянской ономастике» [13, с. 123–124].

Мовознавчу складову цієї проблематики спробував розглянути й П. Чучка в історико-етимологічному словнику «Слов'янські особові імена українців»: «**Орогость**. Це власне особове ім'я переяславського боярина, воєводи Володимира Всеволодовича з 1600 р. (?) (ЛР, 155, 502). Воно належить до праслов'янських двоосновних чол. імен, постпозиційним складником якого є, ймовірно, іменник *гость* 'чужинець, купець' (Svob 76), видозмінений під впливом давнього посесивного суфікса **-jь*. Препозиційна ж частина імені непрозора, хоч фонетикою нагадує ім'я слов'янського вождя VI ст. *Ардагоста* (Третьяков, 168, 179)» [68, с. 270].

У пізнішій монографії В. Л. Васильєва, побудованій на новгородському матеріалі, він стверджує, що «...антропомодель с вторым компонентом *-гость* обладала повышенной имяобразующей валентностью, была способна осваивать новые именные и глагольные апеллятивные основы, в чем видится некое приближение таких имен к статусу деапеллятивных прозвищ; но, в отличие от прозвищ, они, по-видимому, всегда были истинными (первыми) именами, которые давались при рождении» [14, с. 190].

Який висновок стосовно літописного «города» Оргощ та переяславського боярина Ор(о)гостя на основі вищезгаданих матеріалів (даних історико-археологічних досліджень, вивчення документальних джерел та результатів мовознавчих розвідок) можемо зробити ми?

Перш за все, не підлягає сумніву, що «город» Оргощ було збудовано на початку X ст., у будь-якому випадку до середини X ст. Зрозуміло, що на момент будівництва й у першому столітті свого існування він носив іншу, невідому нам з джерел й пізніше втрачену назву. Вірогідно, дане місто у кінці X – другій половині XI ст. мало певний, можливо, досить довгий період запустіння, що й стало причиною втрати його первісної назви. Лише після передачі міста чернігівським князем Всеволодом Ярославичем (або вже Володимиром Мономахом) їх знатному боярину Оргостю і його відновлення, воно отримало збережену літописом назву Оргощ. Це не був унікальний випадок, схожа ситуація відбулася з містом Родень, пізніше названим Святославль.

Отже, боярин Оргость (Орогость) мав свій власний «город», названий його іменем і розташований у густонаселеному районі Чернігівщини, неподалік від центру князівства. Це підтверджує високий авторитет названого боярина у оточенні спочатку чернігівського, пізніше – переяславського князя Володимира Мономаха. Аналогічної точки зору щодо високого соціального статусу боярина Оргостя та належності йому «города» у Чернігівській землі дотримується й С. М. Міхеєв. Він, услід за О. О. Гіппіусом, атрибує виявлене останнім у вівтарній частині Новгородського Софійського собору графіті («**ОРГОСТЬ**») як автограф цього самого боярина й датує його часом новгородського князіння Мстислава Володимировича (1088–1117 рр.). На його думку, Оргость був у той час новгородським тисяцьким Мстислава. На момент згадки Оргостя у літопису (1100 р.) Мстислав перестав бути підлітком і став здатен керувати князівством самостійно, тому його боярин повернувся до Володимира Мономаха, його було відкликано з Новгорода до Переяслава (усне повідомлення С. М. Міхеєва).

З приводу графіті О. О. Гіппіус та С. М. Міхеєв пишуть: «Зоной наибольшей концентрации надписей-граффити является алтарная часть Софийского собора, а в ней – угол, образованный северной стеной дьяконника и западной стеной прохода из дьяконника в алтарь. В книге А.А. Медынцевой опубликованы всего 24 надписи, находящиеся на этих поверхностях (№№ 1–5, 62–80). В действительности их более двухсот – надписи покрывают эти стены сплошным ковром. Особую ценность этому комплексу придает его закрытость – как хронологическая (все находящиеся здесь надписи датируются временем до росписи собора в 1109 г.), так и социокультурная: алтарь собора посещался, если не исключительно, то преимущественно его клириками, которым и принадлежат многочисленные автографы, образующие уникальную по своей плотности «эпиграфическую среду» [16, с. 154].

Далі вони вказують, що неподалік від напису Нашка (на тій же північній стіні дияконника) залишив свій автограф ще один носій рідкісного імені на – *гость* – **Оргость**. Це ім'я раніше було відоме тільки з «Повісті временних літ», де його носить згаданий під 1101 р. боярин Володимира Мономаха, а також як назва міста на Чернігівщині *Оргоць* (можливо, пов'язаного своєю назвою з тією ж особою). Стосовно етимології цього імені, С. М. Міхеєв та О. О. Гіппіус не погоджуються з думкою О. С. Стрижака, який його першу основу пов'язував з дієсловом *орати*. На їх думку, більш природно бачити тут іменник ор'я 'кінь, жеребець' (схожі імена **Тур(о)гость*) та давньоісландське *Úlfgestr* від *úlfr* 'вовк' і *gestr* 'гість') [16, с. 159].

На нашу думку, Оргость не був тисяцьким Мстилава Володимировича у Новгороді (там тисяцькими були, як правило, новгородці), вірогідно, він був тисяцьким Володимира Мономаха у Переяславі, а до цього, можливо, у Чернігові. Саме у період чернігівського князювання Володимира Мономаха останнім і було надане йому запусіле на той час місто на р. Білоус (тоді – Боловос), яке й отримало нову назву – Оргощ, від імені нового власника, знатного боярина Оргостя. Однозначно, що це відбулося у період між 3 жовтня 1078 р. (битва на Нежатиній ниві) та 24 липня 1094 р. (вихід Мономаха з Чернігова під тиском Олега Святославича з половцями). Чернігівський етап княжої кар'єри Володимира Мономаха, як і все його життя, був надзвичайно насичений різноманітними подіями військово-політичного характеру. Зрозуміло, що у своїй діяльності він спирався, у першу чергу, на вузьке коло своїх найдосвідченіших помічників. Найближче оточення Володимира Мономаха складалося з бояр, які часто мали різне етнічне походження, різний вік і долю, але пройшли приблизно однакову «школу». У чому не доводиться сумніватися, так це в їхньому високому професіоналізмі, відточеному роками служби в одного з найактивніших князів Русі. Якщо з середини 1090-их рр. до цього кола увійшов боярин Ратибор, то на попередньому етапі ми знаємо лише Оргостя. Ці два боярина були найбільш досвідченими та авторитетними особами у оточенні Мономаха. Очевидно, їхнє соціальне та майнове становище було приблизно однакове, тобто вони входили до верхівки боярства Русі. Можливо, Оргость був старшим за віком та досвідом від Ратибора і раніше розпочав свою службу безпосередньо у Володимира Мономаха. Оскільки у середині 90-их рр. XI ст. Ратибор фігурує у літопису як воєвода переяславського князя, то Оргость у цей час був його тисяцьким. П. П. Толочко стверджує, що воєводи поступово ставали тисяцькими по мірі просування по кар'єрній драбині. Ратибор прийшов до посади київського тисяцького (найвища боярська посада на Русі) після багаторічної служби у Всеволода Ярославича та Володимира Мономаха у якості посадника першого в Тмуторокані (1079 р.) та воєводи другого в Переяславі (1095 р.) [61, с. 119]. У період Увітицького з'їзду князів Оргость займав у внутрішній ієрархії Мономахового оточення більш високе місце (тисяцький), бо він названий літописцем на першому місці, перед Ратибором. А на момент переходу Володимира Мономаха на київський престол (кінець 1113 – початок 1114 р.) Оргостя вже не було серед живих, тисяцьким у Переяславі був Ратибор, який досягнув літнього віку, а воєводою – вірогідно, Станіслав. Останній, після переходу Ратибора на київську «тисячу», став переяславським тисяцьким і в такому статусі брав участь, як і Ратибор, у підготовці та затвердженні нової редакції «Правди Руської».

Коли і за яких обставин боярин Володимира Мономаха Оргость побував у Новгороді та залишив свій автограф на стіні Софійського собору? Ймовірно, це сталося близько 1096 р., коли Оргость з княжою дружиною міг супроводжувати до Новгорода дружину Володимира Мономаха Гіду Гарольдівну (Вессекську), що прямувала на хрестини свого першого онука [40, с. 196].

Ще одним питанням, пов'язаним з даною історичною особою, і яке, на нашу думку, можна спробувати вирішити, є питання локалізації двору тисяцького Оргостя. Як відомо, по роду своєї діяльності тисяцькі були безпосередньо та тісно пов'язані з міським та сільським населенням (через розгалужений апарат сотських і десятських) [61, с. 119]. Матеріали археологічних досліджень на території сучасного Переяслава дають можливість здійснити таку спробу.

У вересні-жовтні 1953 р. експедицією під керівництвом М. К. Каргера була повністю розкопана нововідкрита пам'ятка переяславської давньоруської архітектури – невеликий двостовпний храм-усипальня з двома входами – у північній та західній (через притвор) стінах (так звана Спаська церква). Поховальні споруди – склепи та шиферні саркофаги, виявлені у різних її місцях – свідчили про те, що названа церква була усипальнею якоїсь знатної боярської родини. Дослідник даної церкви-усипальні М. К. Каргер датував пам'ятку другою половиною XI ст. На його думку, вона належала до кола споруд, зведених у Переяславі у кінці XI ст. візантійською будівельною артілью, запрошеною за ініціативою єпископа Єфрема. Найближчою аналогією цій пам'ятці є збудована у той же період переяславська церква, розташована на території дитинця – на вул. Радянській (сучасна вул. Успенська). М. К. Каргер вважав, що порівняння планів обох споруд дозволяє перекоонатися в тому, що вони належать до типу малих одноапсидних храмів, характерних для архітектурних ансамблів князівських чи боярських вотчин другої половини XI ст. [32, с. 17].

Церква на вул. Радянській (Успенській), на нашу думку, належала до садиби боярина Ратибора-Климента, що розташовувалася між єпископським та княжим дворами [39, с. 15]. Літописна стаття 1096 р. чітко вказує на розташування Ратиборового двору в «граді», тобто в дитинці Переяслава.

М. В. Новоселов та Д. Г. Хрустальов, виходячи з хибного уявлення, що храми Переяслава, не згадані у підсумковій літописній статті 1089 р., не можуть бути датованими раніше ніж 1104 р. (рік смерті єпископа Єфрема), перенесли час будівництва Спаської церкви-усипальні та церкви на вул. Радянській (Успенській) на початок XII ст. Вони зробили висновок, що двір Ратибора розміщувався на території «окольного міста», а не дитинця. На основі цих двох помилкових тез названі автори розташували єдину з виявлених на посаді культових споруд часів Володимира Мономаха та Ратибора (Спаську церкву-усипальню) на дворі Ратибора, й датували початок її зведення аж 6 серпня 1111 р. Таку дату вони пояснили повною ліквідацією половецької загрози після переможного руського походу 1111 р. і створенням сприятливих умов для посадського будівництва в Переяславі, оскільки на той час вали «окольного міста» ще не існували [53, с. 73–78].

Більшість дослідників погоджується з тим, що розглянута вище пам'ятка (Спаська церква) розташовувалася на території феодальної садиби й виконувала функцію церкви-усипальні якоїсь значної боярської родини. На думку ж В. К. Козюби, розміри плінфи дозволяють вважати цю споруду найпізнішою з числа переяславських церков, збудованих у техніці змішаної кладки [38, с. 26]. Він вважає малоімовірним існування великої феодальної садиби на території неукріпленого посаду й датує будівництво церкви-усипальні 20–30-ми рр. XII ст., одночасно припускаючи, що це був храм жіночого монастиря. Низка особливостей Спаської церкви (відсутність входу та поховань з південного боку, досить пишна оздоба церкви, багато графіті на стінах та стовпах), на його думку, дозволяють обережно це припустити. Помилково вважаючи, що Спаська церква розташовувалася при Київській дорозі, В. К. Козюба припустив також, що храм був розрахований не стільки на мешканців самого міста, скільки на подорожніх [38, с. 28].

Розглядаючи особливості плінфи з культових споруд Переяславщини, Д. Д. Йолшин проаналізував один з її різновидів (так звану плінфу з «розчосами»), який зустрічається у кількох переяславських церквах, в тому числі у Спаській церкві. Однак, у цій споруді подібна плінфа, згідно з польовими описами, була зафіксована як повторне використання при спорудженні склепу з північного боку церкви [27, с. 205–206]. На основі вивчення всіх матеріалів досліджень Спаської церкви та виявлення плінфи з «розчосами» в інших спорудах Переяслава, Києва, Володимира-Волинського та Чернігова, Д. Д. Йолшин датував появу цього різновиду плінфи кінцем першої – початком другої чверті XII ст. Використання ж її в якості ремонтної (в т. ч. і в Спаській церкві) розпочалося в другій чверті XII ст. [28, с. 95–96].

Проведене Д. Д. Йолшиним дослідження традицій виготовлення плінфи Переяслава Руського дозволило зробити висновок про те, що формат переяславської плінфи змінювався у

бік зменшення. Найбільший формат плінфи є характерним для Михайлівського собору, найменший – саме для Спаської церкви [26, с. 213].

Хімічні аналізи плінфи зі споруд X–XII ст., зроблені безпосередньо після закінчення досліджень М. К. Каргера в Переяславі-Хмельницькому, показали значну відмінність плінфи зі Спаської церкви в Переяславі від плінфи з Десятинної церкви та Софійського собору у Києві й, одночасно, близькість до плінфи з Михайлівського собору в Переяславі та Летської божниці в Борисполі [5, с. 131, табл. 11].

В одній з останніх своїх праць, присвячених переяславській архітектурі, Д. Д. Йолшин, на основі дослідження особливостей формування плінфи з пам'яток давньоруського Переяслава, прийшов до аргументованого висновку, що період зведення усіх відомих пам'яток, в яких можуть бути простежені переяславські будівельно-технічні прийоми й конструктивні рішення, вкладаються у три з половиною десятиліття (друга половина 1080-их – 1110-ті рр.). Враховуючи, що зведення кожного з «малих храмів» навряд чи займало більше двох будівельних сезонів, у цей період цілком можуть поміститися ще не відкриті будівлі. Верхня межа періоду не виходить за друге десятиліття XII ст. й немає ніяких підстав «продовжувати життя» переяславських майстрів довше за необхідне [25, с. 158–159].

Наведені вище спостереження дозволяють визначити приблизний час побудови Спаської церкви-усипальні в Переяславі Руському та ім'я її фундатора. На думку Д. Г. Хрустальова, ініціатор й організатор церковного будівництва в Переяславі митрополит Єфрем після 1091 р. більшу частину часу перебував поза межами міста, куди повернувся лише в 1096/97 р. Отже, приведені ним візантійські майстри могли здійснювати в цей час будівництво для інших замовників, в тому числі збудувати названу церкву-усипальню [64, с. 294–295].

Виходячи з факту завершення Володимиром Мономахом церкви Успіння Богородиці на княжому дворі у 1098 р., можна датувати церкву-усипальню рубежем XI та XII ст. Очевидно, замовником церкви-усипальні був один з кількох значних переяславських бояр, відомих нам з джерел – сучасників єпископа Єфрема та князя Володимира Мономаха, що підтверджує існування тут князівсько-боярського патронату або інституту «приватної церкви».

М. В. Новоселов та Д. Г. Хрустальов вказують, що використання цієї церкви у якості усипальні якоїсь боярської династії дозволяє зробити висновок, що ця будівля з самого початку розглядалася як посмертний пам'ятник її творцю, дружиннику, воєводі, княжому приближеному. Ініціатива розміщення на посаді першої кам'яної будівлі повинна була належати особливо титулованому представникові переяславської общини, який виділявся не тільки багатством, але й воїнською доблестю та адміністративним талантом. Саме така людина могла отримати під свою оруду майстрів-будівельників, які обслуговували у той час виключно потреби князів та церковних ієрархів. Про приватне замовлення на початку XII ст. свідчень немає. Перші випадки приватного будівництва відносяться до останньої третини XII ст. й пов'язані з Новгородським регіоном, а для півдня Русі визнаються нехарактерними. Менше з тим, названі автори були вимушені визнати за Спаською церквою-усипальнею перше очевидне свідчення приватної світської ініціативи у монументальному будівництві, яке пізніше широко розвинулося на торгівельній півночі Русі [53, с. 74].

На їх думку, для Переяслава у період княжіння там Володимира Мономаха (1094–1113), не було більш видатної особи не княжого походження, ніж воєвода Ратибор. Про жодну іншу світську особу, яка б не була князем, в XI чи на початку XII ст. ми не маємо більше свідчень, ніж про Ратибора [53, с. 75].

Дійсно, боярин Ратибор був надзвичайно вагомою фігурою в оточенні переяславського князя Володимира Мономаха й скористався цим для отримання першим переяславської будівельної артілі (після закінчення нею виконання замовлень від Єфрема та Володимира Мономаха). Однак, найдавнішим зразком приватного будівництва на півдні Русі є не Спаська церква-усипальня, а вже згадувана нами церква на вул. Радянській (Успенській), яку й було збудовано на замовлення Ратибора-Климентя. Спаська ж церква, як свідчать наведені вище спостереження над її будівельними матеріалами, була наступною і будував її вже не Ратибор, а інший впливовий переяславський боярин.

М. В. Новоселов та Д. Г. Хрустальов теоретично допускають, що замовником Спаської церкви міг бути не Ратибор, а якийсь інший представник переяславської еліти. Однак, на їх думку, за виключенням Ратибора письмові джерела не знають жодної світської особи, яка б мала відношення до переяславської общини, інакше кажучи, у нас просто немає інших кандидатур на роль фундатора цього храму. При виключенні із списку потенційних замовників князів та церковних ієрархів ім'я Ратибора запрошується само собою [53, с. 75].

Як було показано вище, Ратибора теж доведеться виключити, оскільки на момент початку будівництва Спаської церкви-усипальні він, очевидно, вже займався облаштуванням раніше збудованої цією ж артілью грецьких майстрів церкви св. Климента на своєму дворі, розташованому на дитинці. Помиляються названі автори також і стосовно відсутності інших кандидатур. Джерела донесли до нас, окрім Ратибора, імена ще деяких переяславських бояр. Так, наприклад, Никифор приймав участь разом з князем Всеволодом Ярославичем у складанні «Правди Ярославичів» [56, с. 402. Ст. 2]. Тисяцький Станіслав репрезентував Переяславль на з'їзді в Берестовому, де приймався «Устав Володимира Всеволодовича» [56, с. 424. Ст. 53]. А боярин Оргость (Орогость) за свідченням «Повісті временних літ» разом з Ратибором був представником Володимира Мономаха на Увітицькому з'їзді 1100 р. [45, стб. 274].

Щоправда, активна діяльність двох перших названих бояр (Никифора та Станіслава), відображена у джерелах, відділена від часу побудови церкви-усипальні (рубіж XI–XII ст.) певним хронологічним відрізком – 15–18 років. Третій названий боярин – Оргость – разом з Ратибором у серпні 1100 р. брав участь в уже згаданому Увітицькому з'їзді й був послом Володимира Мономаха до Давида Ігоровича. Саме в цей час зводилася описана вище церква. Отже, три культові споруди Переяславля рубежу XI та XII ст. – церкви Успіння Богородиці, на вул. Радянській (Успенській) та церква-усипальня, – є, на нашу думку, результатом діяльності, відповідно, Володимира Мономаха, Ратибора та Оргостя, які жили й активно діяли в один і той же час [39, с. 16–17].

Аркосолій у товщі північної стіни Спаської церкви було зроблено ще в процесі зведення стін храму, вірогідно, він призначався для його фундатора, тобто, Оргостя. Також цій меті міг слугувати й шиферний саркофаг біля південної стіни церкви (у центрі), якого було змонтовано прямо на лесовому ґрунті, тобто, ще до вистилання підлоги полив'яними керамічними плитками. Отже, одне із цих поховань, очевидно, належить фундатору храму. Це ще раз підтверджує, що ним був не Ратибор – останній з 1113 р. був київським тисяцьким великого князя Володимира Мономаха й помер і був похований, очевидно, все ж у Києві, а не в Переяславі. М. В. Новоселов та Д. Г. Хрустальов самі зазначають, що Ратибор помер, схоже, незабаром після 1113 р., коли йому було вже не менше 65–70 років. А будувати свій поховальний храм він розпочав дещо раніше, коли ще не збирався перебиратися з рідного Переяславля до Києва, тобто до 1113 р., а, можливо, й до 1111 р., коли з'явилися подібні перспективи [53, с. 78].

Отже, на нашу думку, Спаська церква-усипальня, зведена близько 1100 р., фіксує місце розташування двору боярина Оргостя. Двір розташовувався на розі двох давніх вулиць – діагональної (від Альтицьких до Київських воріт), що приблизно відповідала напрямку сучасної вул. Шевченка, та вулиці-зв'язки, що з'єднувала попередню вулицю з паралельними їй двома вулицями, які загалом відповідають напрямкам сучасних вул. Б. Хмельницького та Покровської. Північний портал церкви-усипальні виходив на діагональну вулицю [39, с. 17].

Підсумовуючи увесь наведений у статті матеріал, зазначимо, що є усі підстави вважати, що лише одного разу згаданий у Лаврентіївському літопису боярин Володимира Мономаха Ор(о)гость перебував на службі у нього ще з чернігівського періоду. Саме тоді цей боярин отримав у власність запустілий на той момент «город», названий за його іменем – «Оргощ». Причина цього надання, очевидно, була вагомою, і її слід шукати у подіях кінця 70-их – початку 90-их рр. XI ст., прямо пов'язаних із тодішнім чернігівським князем Володимиром Мономахом. Це місто щонайменше тричі приходило в запустіння – у кінці X ст., на початку 1148 р. та після захоплення монголо-татарським військом у 1239 р. Однак, якщо перший та

третій періоди запустіння були достатньо довгими (понад пів століття, а, можливо, й більше), то в середині XII ст. Оргощ був малонаселеним, очевидно, не більше 15–20 років. Слід зазначити, що десь у XIV ст. Оргощ знову було заселено, однак уже у XV ст. життєдіяльність на його території припинилася, оскільки «селище» Ргощ зустрічається у документі кінця XV ст. і явно є незаселеним колишнім населеним пунктом поряд із городищем.

Оргость мав більш високу, ніж воєвода, посаду переяславського тисяцького у Володимира Мономаха і тому з двох послів Мономаха був названий літописцем на першому місці, перед Ратибором. Саме у цей період (рубіж XI–XII ст.), як свідчать матеріали архітектурно-археологічних досліджень, було збудовано Спаську церкву-усипальню на території посаду Переяслава Руського. Фундатором церкви, вірогідно, був переяславський тисяцький Оргость, який за кілька років до цього (у 1096 р.) побував у Новгороді, супроводжуючи дружину Володимира Мономаха Гиду Гарольдівну, яка прямувала на хрестини свого першого онука Всеволода Мстиславича. Під час перебування у Новгороді Оргость залишив свій автограф (напис-графіті) на стіні вівтарної частини Софійського собору. Можливо, це відбулося саме у день хрестин. Дата смерті Оргостя невідома, однак безперечно, що на момент переходу Володимира Мономаха на велике київське князіння (кінець 1113 – початок 1114 р.) його вже не було серед живих і київським тисяцьким Мономах призначив вже пристарілого на той час Ратибора, а переяславським тисяцьким – достатньо молодого, але вже досвідченого Станіслава. Оргостя було поховано в аркосолії у північній стіні Спаської церкви-усипальні в Переяславі, фундатором якої був саме боярин Оргость. На жаль, увесь численний антропологічний матеріал з цього храму було вивезено М. К. Каргером до Ленінграду й на даний час його точне місце перебування невідоме. За неперевіреною інформацією, через брак місця усі кістяки з церкви-усипальні було передано разом з більшістю інших переяславських матеріалів з фондів Інституту історії матеріальної культури (ІМК) у Санкт-Петербурзі до фондів Новгородського об'єднаного музею-заповідника (НДОМЗ).

Таким чином, казус Ор(о)гостя вчергове підтверджує, що випадкові люди у літописах не згадуються. Якщо ж хто-небудь хоч одного разу називається у літопису по імені (князі, бояри, релігійні діячі), то це є свідченням непересічності цієї особи чи важливості залишеного нею сліду у вітчизняній історії, який також може бути зафіксованим у пам'ятках архітектури, топонімічних, епіграфічних чи фольклорних джерелах.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В. Б. Дневники раскопок, произведенных в Черниговской губ. в 1881 г. Вл. Бониф. Антоновичем. *Труды Московского подготовительного комитета по устройству XIV Археологического съезда*. Москва, 1906. Вып. 1. С. 28–35.
2. Археологічні пам'ятки Української РСР (Короткий список). Київ: Наукова думка, 1966. 463 с.: карта.
3. Арцыбашев Н. С. Повествование о России. Т. 1. Кн. 2. Москва, 1838. 375 с.
4. Барсов Н. П. Географический словарь Русской земли (IX–XIV ст.). *Материалы для историко-географического словаря России*. Вильна, 1865. VIII, 220 с.
5. Безбородов М. А. Стеклоделие в Древней Руси. Минск: Изд. АН БССР, 1956. 306 с.
6. Бліфельд Д. І. Деснянська археологічна експедиція. Археологічні пам'ятки Української РСР. 1955. Т. 5. С. 12–21.
7. Бондар О. Спроба реконструкції укріплень літописного Оргощу (за матеріалами досліджень 1981 р.). *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи*: Матеріали ІХ Міжнародної студентської археологічної конференції. Чернівці, 2010. С. 48–52.
8. Бондар О. М. Перші християни серед населення дружинних таборів Середнього Подесення доби формування державності (на матеріалах Клонівського та Табаївського курганних могильників). *Християнізаційні впливи в Київській Русі за часів князя Оскольда: 1150 років*. Матеріали міжнародної наукової конференції. Луцьк: ВМА «Терен», 2011. С. 122–128.

9. Бондар О. М. Просторово-топографічна структура «дружинних таборів» на території межиріччя нижньої течії Десни та Дніпра в X – на початку XI ст. *Сівєрщина в історії України*. 2012а. Вип. 5. С. 88–92.
10. Бондар О. М. Розвідки в Чернігівському та Ріпкинському р-нах Чернігівської обл. *Археологічні дослідження в Україні 2011 р.* Київ-Луцьк: Волинські старожитності, 2012б. С. 482–484.
11. Бондар О. М. Спроба реконструкції укріплень літописних міст Оргоща, Листвена та городища в с. Звеничів. *Матеріальна та духовна культура Південної Русі: Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження В. Й. Довженка*. Київ – Чернігів, 2012в. С. 332–338.
12. Бондарь А. М. Летописные погосты и Южная Русь в X веке. *Грани гуманитарного знания*. Сборник статей к 60-летию профессора С. П. Щавелева. Курск: Изд-во КГМУ, 2013. С. 100–109.
13. Васильев В. Л. Архаическая топонимия Новгородской земли (Древнеславянские деантропонимные образования). Великий Новгород, 2005. 468 с.
14. Васильев В. Л. Славянские топонимические древности Новгородской земли. Москва: Рукописные памятники Древней Руси, 2012. 816 с.
15. Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти: монографія. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. 784 с.
16. Гиппиус А. А., Михеев С. М. О подготовке свода надписей-граффити Новгородского Софийского собора, [в:] *Письменность, литература, фольклор славянских народов. История славистики*. XV Международный съезд славистов. Минск, 20-27 августа 2013 г., доклады российской делегации. Москва, 2013. С. 152–179.
17. Голубовский П. Где находились существовавшие в домонгольский период города: Воргол, Глебль, Зартый, Оргощ, Сновск, Уненеж и Хоробор? *Журнал Министерства народного просвещения*. 1903. № 5 (май-июнь). С. 111–135.
18. Голубовский П. В. Историческая карта Черниговской губернии до 1300 г. *Труды XIII Археологического съезда*. Москва, 1908. Т. 2. 4, С. 1-50 + карта.
19. Горобець С. Заснування і походження назв сіл Чернігівського району. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2014. 216 с.
20. Добровольский П. М. Село Рогоща Черниговского уезда. *Земский сборник Черниговской губернии*. Чернигов, 1904. № 8. С. 126–137.
21. Добровольский П. М. Село Рогоща Черниговского уезда. Чернигов: Типография уездного земства, 1904. 12 с.
22. Добровольский П. М. Табаевские курганы (археологическая экскурсия). Чернигов: Типография уездного земства, 1905. 21 с.
23. Древнерусские поселения Среднего Поднепровья (Археологическая карта). Отв. ред. В. Д. Баран. Киев: Наукова думка, 1984. 196 с.
24. Древности железного века в междуречье Десны и Днепра. *Археология СССР. Свод археологических источников*. Москва: Наука, 1962. 76 с.: карты; ил.
25. Ёлшин Д. Д. Зодчество Переяславля Южного: школа или артель? *Актуальные проблемы теории и истории искусства*: сб. науч. статей. Вып. 2. Под ред. А. В. Захаровой. СПб.: НП-Принт, 2012. С. 156-161.
26. Ёлшин Д. Д. Плинфа Переяславля Русского. *Наукові записки з української історії*. Вип. 20. Переяслав-Хмельницький, 2008. С. 209–225.
27. Ёлшин Д. Д. Рисунки и надписи на плинфе Спасского храма-усыпальницы в Переяславле-Хмельницком. *Изобразительные памятники: стиль, эпоха, композиции*. СПб.: Изд. СПбГУ, 2004. С. 201–209.
28. Ёлшин Д. Д. Традиция «расчесов» в производстве плинфы южнорусских земель в XII веке. *Архитектурно-археологический семинар. Из истории строительной керамики средневековой Восточной Европы*. СПб.: Изд. ГЭ, 2003. С. 92–99.

29. Ипатьевская летопись. (*Полное собрание русских летописей. Том второй*). 2-е изд. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 648 с.
30. Исторические заметки о некоторых селах Черниговской губ. *Черниговские губернские ведомости*. Ч. неоф. 1896. № 729. С. 2.
31. Капустін К. Археологічні пам'ятки Дніпровського Лівобережжя середини XIII–XV ст. (за матеріалами розвідок 40-х–70-х рр. XX ст.). *Сіверянський літопис*. 2012. № 3-4. С. 8-20.
32. Каргер М. К. Розкопки в Переяславі-Хмельницькому в 1952–1953 рр. *Археологія*. 1954. Т. 9. С. 3–29.
33. Коваленко В. П. Исследование летописных городов на Черниговщине. *Археологические открытия 1981 года*. Москва: Наука, 1983. С. 268–269.
34. Коваленко В. П. Новые исследования летописных городов Чернигово-Северской земли. *Древнерусский город* (Материалы Всесоюзной археологической конференции, посвященной 1500-летию города Киева). Киев: Наукова думка, 1984. С. 50–54.
35. Коваленко В. П. Оргощ. *Енциклопедія історії України*: Т. 7. Мл - О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: «Наукова думка», 2010. С. 622.
36. Коваленко В. П. Оргощ. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2022. URL: <https://esu.com.ua/article-75657> (дата звернення: 16.03.2022).
37. Коваленко В. П., Моця О. П. Літописний Оргощ. *Роль ранніх міських центрів в становленні Київської Русі* (матеріали польового історико-археологічного семінару. Серпень 1993 р., с. Зелений Гай Сумського р-ну Сумської обл.). Суми, 1993. С. 16–18.
38. Козюба В. К. Давньоруські храми «окольного града» Переяслава (датування, стильові особливості, інтерпретації). *Наукові записки з української історії*. Вип. 15. Переяслав-Хмельницький, 2004. С. 25–31.
39. Колибенко О. В. Двори середньовічного Переяслава (кінець X – середина XIII ст.). *Наукові записки з української історії*. Тернопіль: Астон, 2006. Вип. 18. С. 3–20.
40. Колибенко О., Колибенко Ол. Гіта, «Юрієва мати» та «княгиня Володимирова»: матримоніальні стосунки переяславського та київського князя Володимира Мономаха. *Історія науки і біографістика*. 2022. № 3. С. 186–200.
41. Константинович Н. А. О курганах Черниговского уезда. *Труды III Археологического съезда в России, бывшего в Киеве в августе 1874 года*. Киев, 1878. С. 181–184.
42. Корепанова А. П. Оргощ. *Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі*. Ред. О.С. Стрижак. Київ: Наукова думка, 1985. С. 95–96.
43. Кривошея В. В. Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк: монографія: у 2 т. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2012. Т. 1. 516 с.
44. Куза А. В. Древнерусские городища X–XIII вв. Свод археологических памятников. Москва: Христианское издательство, 1996. 256 с.: ил.
45. Лаврентьевская летопись. (*Полное собрание русских летописей. Том первый*). 2-е изд. Москва: Языки славянской культуры, 2001. 496 с.
46. Літопис Руський за Іпатським списком / авт. перекл., передм. та прим. Л. Є. Махновець. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.
47. Ляпушкин И. И. Днепровское лесостепное Левобережье в эпоху железа. *Материалы и исследования по археологии СССР*. № 104. Москва-Ленинград: Изд. АН СССР, 1961. 384 с.
48. Мавродин В. В. Очерки истории Левобережной Украины (с древнейших времен до второй половины XIV века). Санкт-Петербург: Наука, 2002. 416 с.
49. Моця А. П. Табаевские курганы (по данным археологических исследований и материалам музейных фондов). Тезисы Черниговской областной научно-методической конференции, посвящённой 90-летию Черниговского исторического музея (декабрь, 1986 г.). Чернигов, 1986. С. 54–55.
50. Моця О. П. Південна «Руська земля». Київ: «КОРВІН ПРЕСС», 2007. 264 с: іл.

51. Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства. Монголы и Русь. Санкт-Петербург: Наука, 2006. 413 с.
52. Нерознак В. П. Названия древнерусских городов. Москва: Наука, 1983. 208 с.
53. Новоселов Н. В., Хрусталева Д. Г. Спасская церковь Переяславля Русского и воевода Ратибор. *Староладожский сборник*. СПб. – Старая Ладога: Изд. СПб ИИ РАН «Нестор-История», 2003. С. 73–80.
54. Описи Лівобережної України кінця XVIII – початку XIX ст. Упорядн. Ананьєва Т. Б. Київ: Наукова думка, 1997. 325 с.
55. Погодин М. П. Исследования, замечания и лекции о русской истории. Т. 4. Москва, 1850. 461 с.
56. Правда Русская. Москва : Ленинград: Изд. АН СССР. 1940. Т. 1. 506 с.
57. Роспонд С. Структура и стратиграфия древнерусских топонимов. *Востоочнославянская ономастика*. Москва: Наука, 1972. С. 9–89.
58. Самоквасов Д. Я. Древние города России. Историко-юридическое исследование. Санкт-Петербург: Типография Замысловского К., 1873. 166 с.: 26 прилож.
59. Самоквасов Д. Я. Северянская земля и северяне по городищам и могилам. Москва: Синодальная типография, 1908. 119 с.; карта.
60. Сулимовский архив. Фамильные бумаги Сулим, Скоруп и Войцеховичей. Репр. изд. Киев: Академкнига, 2010. 316 с.
61. Толочко П. П. Власть в Древней Руси. X–XIII века. Санкт-Петербург: Алетейа, 2011. 200 с.
62. Уварова П. С. Выборки из дел Черниговского статистического комитета, Исторического общества Нестора Летописца и Архива граф. П. С. Уваровой. Городища и курганы. *Труды Московского подготовительного комитета по устройству XIV Археологического съезда*. Москва, 1906. Вып. 1. С. 71–93.
63. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Черниговской епархии. Чернигов: Зем. тип., 1874. Кн. 5. 444 с., 4 с., 5 с., 1 л. табл.
64. Хрусталева Д. Г. Разыскания о Ефреме Переяславском. СПб.: Евразия, 2002. 448 с.
65. Черненко О. Є. Археологічна колекція Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського (1896–1948 рр.). *Скарбниця української культури: Збірник наукових праць*. Вип. 9 (Спецвип. 1). Чернігівський історичний музей імені В. В. Тарновського, Інститут української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України; Редколегія: О. Б. Коваленко (голова) та ін. Чернігів, 2007. 136 с.: іл.
66. Черненко О., Ясновська Л. Археологічні дослідження П. М. Добровольського на Чернігово-Сіверщині. *Сіверянський літопис*. 1999. № 5. С. 34–40.
67. Чернігівщина. Енциклопедичний довідник. / За ред. А. В. Кудрицького. Київ: Вид-во «Українська Радянська Енциклопедія» імені М. П. Бажана, 1990. 1007 с.
68. Чучка П. Слов'янські особові імена українців. Історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. 432 с.
69. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малой России. Киев, 1851. 364 с.
70. Ясновська Л. В. Давньоруські старожитності Чернігівщини у дослідженнях П. М. Добровольського. *Археологічний літопис Лівобережної України*. 2000. № 2. С. 166–169.

*Olena Kolybenko, Oleksandr Kolybenko
(Pereiaslav)*

ANNALISTIC TOWN OF ORGOSHCH AND BOYAR ORGOST: ANTHROPOTOPONOMIC SKETCHS

The article attempts to analyze all currently available information about Pereiaslav boyar Orgost, who was in the service of Prince Volodymyr Monomakh for many years.

Key words: *boyar, Pereiaslav of Rus', Orgost, Orgoshch, Volodymyr Monomakh, Rogoshcha village, Church-burial of Our Saviour.*